

SVEUČILIŠTE U RIJECI
UČITELJSKI FAKULTET U RIJECI

Tea Cikač

Obilježja djece polaznika ljetnih kampova:

Kros-kulturalna usporedba temperamenta, psihičke otpornosti i optimizma

DIPLOMSKI RAD

Rijeka, 2017.

SVEUČILIŠTE U RIJECI
UČITELJSKI FAKULTET U RIJECI
Diplomski sveučilišni studij ranog i predškolskog odgoja i obrazovanja

Obilježja djece polaznika ljetnih kampova:
Kros-kulturalna usporedba temperamenta, psihičke otpornosti i optimizma
DIPLOMSKI RAD

Predmet: Pozitivna psihologija
Mentor: izv. prof. dr. sc. Sanja Tatalović Vorkapić
Studentica: Tea Cikač
Matični broj: 0009062690
Modul: 1.B Suvremeni odgajatelj

U Rijeci, srpanj, 2017.

IZJAVA O AKADEMSKOJ ČESTITOSTI

„Izjavljujem i svojim potpisom potvrđujem da sam diplomski rad izradila djelomično samostalno, uz preporuke i savjetovanje s mentorom. U izradi rada pridržavala sam se Uputa za izradu diplomskog rada i poštivala odredbe Etičkog kodeksa za studente/studentice Sveučilišta u Rijeci o akademskom poštenju. S obzirom na to da rad nisam izradila u potpunosti samostalno, za bilo koju vrstu diseminacije rezultata iz ovog istraživanja moram prethodno imati suglasnost mentora“.

Potpis studentice:

ZAHVALA

U prvom redu, želim se zahvaliti svojoj mentorici, prof. dr. sc. Sanji Tatalović Vorkapić, na znanstveno-stručnim savjetima i sugestijama tijekom pisanja ovog diplomskog rada.

Veliku zahvalnost dugujem svim ispitanicima ovog istraživanja – polaznicima ruskog ljetnog kampa „Sodrujestvo“ te polaznicima hrvatskog ljetnog kampa „Duga Uvala“. Neizmjereno hvala voditeljici kampa Anastasia Rizova, te animatorima kampa Olga Lebedeva, Anfisa Nikolaeva i Lorenzo Tenconi na pomoći i ugodnom društvu tijekom istraživanja.

Posebnu zahvalnost dugujem svojoj obitelji, baki, dečku i prijateljicama koji su me kontinuirano podržavali u svim mojim idejama za vrijeme svih godina akademskog obrazovanja.

Veliko hvala svima!

SAŽETAK

Organizirano i poučno provođenje slobodnog vremena s ciljem učenja nekih važnih životnih vještina, osnovna je misija svakog ljetnog kampa za djecu različite dobi. Cilj ovog rada ispitati neka od obilježja djece polaznika ljetnih kampova koja se odnose na njihov temperament, psihološku otpornost i optimizam. U istraživanju je sudjelovalo ukupno 107 ispitanika, od toga 51 iz hrvatskog ljetnog kampa i njih 56 iz ruskog ljetnog kampa. Kros-kulturalnom usporedbom ovih psiholoških karakteristika djece koja su polazila ljetne kampove dobivena je statistički značajna razlika u temperamentu, gdje djeca polaznici ruskog ljetnog kampa izražavaju veću razinu emocionalnosti, aktivnosti i socijabilnosti. Mjerenja psihičke otpornosti i optimizma nisu pokazala statistički značajne razlike među djecom polaznicima ruskog i hrvatskog ljetnog kampa. Rezultati zadovoljstva boravkom u kampu pokazuju statistički značajne razlike, pa polaznici ruskog ljetnog kampa izražavaju veće zadovoljstvo od polaznika hrvatskog ljetnog kampa. Ispitivanjem povezanosti varijabli zabilježena je statistički značajna pozitivna povezanost između temperamenta i zadovoljstva boravkom u kampu, te između psihičke otpornosti i optimizma. Na samom kraju analizirana je problematika predškolskih kampova. „Status“ predškolskih kampova je manje popularan jer djeca nisu spremna samostalno spavati u kampu. Zbog toga postoje dnevni i obiteljski kampovi koje je važno popuniti zabavnim, razvojno primjerenim aktivnostima. Kako bi ovo bilo moguće ostvariti nužno je imati profesionalne animatore i uspješnu suradnju s roditeljima. Na kraju, raspravljeno je o smjernicama za poboljšanje funkcioniranja ljetnih kampova, uočavaju nedostaci rada i daju preporuke za buduća istraživanja.

Ključne riječi: ljetni kamp, temperament, psihička otpornost, optimizam

SUMMARY

Organized and educational free time that has a goal to teach children some important life skills is a basic mission of every summer camp for children of all ages. The aim of this paper is to examine some characteristics of children that attend summer camp, and which are related with their temperament, resilience and optimism. This survey has 107 participants, 51 of them from a Croatian summer camp and 56 from a Russian summer camp. Cross-cultural comparison of the psychological characteristics of children from these summer camps showed statistically significant difference in temperament, where children from the Russian summer camp expressed higher level of emotionality, activity and sociability. Measurements of the resilience and the optimism didn't show statistically significant differences between children from Croatian and Russian summer camp. Results of the satisfaction with their stay at the camp reveal statistically significant differences, so children from Russian summer camp expressed bigger satisfaction comparing to children from Croatian summer camp. Examining the correlation of variables, there was a statistically significant positive correlation between the temperament and the satisfaction with stay in camp, and between the resilience and the optimism. At the end, this paper analyzed a problem of preschool camps. The "status" of preschool summer camps is less popular because children aren't ready to sleepover in the camp. Therefore, there are daily and family camps for which it is important to be filled with fun and development-appropriate activities. In order to achieve this, it's necessary to have professional animators and successful cooperation with parents. Finally, the paper discusses guidelines for improving the operation of summer camps, also it notices some lacks in their managing and provides recommendations for future surveys.

Key words: summer camp, temperament, resilience, optimism

SADRŽAJ

IZJAVA O AKADEMSKOJ ČESTITOSTI	i
ZAHVALA	ii
SAŽETAK	iii
SUMMARY	iv
1. UVOD	1
2. TEORIJSKI OKVIR ISTRAŽIVANJA	3
2.1. Ljetni kamp	3
2.1.1. Višednevni kamp	4
2.1.2. Dnevni kamp	6
2.1.3. Istraživanja o zadovoljstvu boravkom u kampu	7
2.2. Psihološke karakteristike djece polaznika kampova	8
2.2.1. Temperament	9
Mjerenje temperamenta	10
2.2.2. Psihička otpornost	12
Mjerenje psihičke otpornosti	15
2.2.3. Optimizam	16
Mjerenje optimizma	17
2.3. Kontekst istraživanih država	18
2.3.1. Obrazovni sustav Republike Hrvatske	18
2.3.2. Obrazovni sustav Rusije	20
2.4. Istraživanja temperamenta, psihičke otpornosti i optimizma u kontekstu boravka u kampu	21
3. CILJ, PROBLEMI I HIPOTEZE ISTRAŽIVANJA	24
3.1. Cilj istraživanja	24
3.2. Problemi istraživanja	24
3.3. Hipoteze istraživanja	24
4. METODA	26
4.1. Ispitanici	26
4.2. Mjerni instrumenti	32
4.3. Postupak	33
4.4. Obrada podataka	34
5. REZULTATI I RASPRAVA	35

5.1. Temperament, psihička otpornost, optimizma i zadovoljstvo boravkom u kampu za cijeli uzorak, te odvojeno za Rusiju i Hrvatsku	35
5.2. Razlike među djecom polaznicima ljetnih kampova u Rusiji i Hrvatskoj	39
5.2.1. Temperament	39
5.2.2. Psihička otpornost	40
5.2.3. Optimizam	40
5.2.4. Razina zadovoljstva	41
5.3. Odnos između temperamenta, psihičke otpornosti, optimizma i zadovoljstva boravkom u kampu	47
5.4. Predškolski kampovi	50
5.4.1. „Status“ predškolskih kampova	50
5.4.2. Aktivnosti predškolskog kampa	52
5.4.3. Uloga animatora	53
5.4.4. Suradnja s roditeljima	54
6. ZAKLJUČAK	55
LITERATURA	58
PRILOZI	68
Prilog 1	68
Prilog 2	69

1. UVOD

U samom početku, 1800-ih do ranih 1900-ih, kampovi su predstavljali vanjska iskustva kampiranja u svrhu korekcije dječjeg ponašanja (Parry, 2015). Bili su to ljetni i školski kampovi s prirodnim iskustvom u prirodnom okruženju. Danas se školski kampovi odnose na višednevne školske izlete tj. višednevno vanjsko obrazovanje, te dijele mnoge stvari s tradicionalnim ljetnim kampom (Parry, 2015). Međutim, ova dva kampa se javljaju u različitim godišnjim periodima i privlače različite dionike, zbog čega se istovremeno značajno razlikuju.

Kako se urbani život razvijao, obrazovni stručnjaci poput Jean-Jacques Rousseaua, John Deweya, Johann Heinrich Pestalozzia, Franje Higy-Mandića itd., su isticali važnost odgoja u prirodi. U školi sa zatvorenim prozorima: *"Dijete postaje stroj, koji naprosto ponavlja što je čulo, jer se na njegove doživljaje, njegovo iskustvo slabo ili nikako obazire."* (Higy-Mandić, 1934: 18). Ovime slobodno vrijeme dobiva veliku važnost i otvara se prostor za razne programe na otvorenom. Prema Parry (2015) programi na otvorenom se počinju mijenjati 1950-ih, smanjuje se naglasak socijalnog razvoja, zabave i rješavanja problema, te ga sadržajno zamjenjuju više obrazovni akademski ciljevi. Tako da su aktivnosti oblikovane od strane edukatora i polaznika, te su uključivale *team-building* igre, izučavanje osnova zanata, razvoj vještina na otvorenom i inicijative za rješavanje problema. U velikoj mjeri polaznici pomažu u čišćenju i organizaciji rada. Danas u 21. stoljeću programi na otvorenom podrazumijevaju uključivanje svih sudionika, istraživanje, objašnjavanje, razradu i evaluaciju (Parry, 2015). Slijedom toga, danas postoji prirodni odgoj i obrazovanje kroz razne programe u svijetu – šumske škole u Engleskoj (English Outdoor Council, 2013), Danskoj (Stasiuk, 2016), te ljetni i zimski kampovi svuda po svijetu.

Prema tome ljetni kampovi su sastavni dio života djece i mladih i u Rusiji i Hrvatskoj. Rusija ima dugu tradiciju kampiranja, tako Bromwich i Shearlaw (2016) tvrde da su ljetni kampovi sve popularniji u Rusiji još od doba Sovjetskog saveza. Iako je kultura ljetnog kampiranja u Hrvatskoj još uvijek na početku, te nije tako razvijena kao u Rusiji, postoji nekolicina edukativnih, zabavnih, kreativnih, sportskih i jezičnih ljetnih programa za djecu i mlade.

Od početka, kampovi predstavljaju mjesto za učenje, obrazovanje i odgoj na otvorenom. Aktivnosti u kampu ističu stjecanje znanja i vještina kroz male skupine kojima su pružene prilike za razvoj raznih socijalnih, emocionalnih i kognitivnih sposobnosti koje pridonose sveukupnom razvoju djece polaznika kampa, bez obzira na dob. Stoga većina programa ljetnog kampa je značajna za pozitivni razvoj mladih, te ima za cilj ponuditi iskustva koja nisu samo sigurna i zabavna, već i podrška u sazrijevanju djece i mladih ka odrasloj dobi (Henderson, Scheuler Whitaker, Bialeschki, Scanlin i Thurber, 2007).

Navedeni učinci kampa proučavaju se pod novijom granom psihologije koja se naziva pozitivna psihologija. Pokrenuta je od strane Seligmana i Csikszentmihalya (2000), te istražuje optimalno ljudsko funkcioniranje, a time otkriva i promovira činitelje koji omogućuju ljudima da rastu i razvijaju se (Rijavec i Miljković, 2006). Obzirom da su za pozitivno psihološko funkcioniranje u kampu, ali i budućim životnim ulogama, važne socijalne i osobne karakteristike, život u zajednici i zabava (<https://www.acacamps.org/press-room/benefits-of-camp>) za istraživački problem ovog rada odabrane su karakteristike temperamenta, psihičke otpornosti i optimizama. Kako bi se produbilo shvaćanje fenomena pozitivne psihologije i jasnije shvatile osobne psihološke karakteristike djece u ljetnim kampovima, ovaj diplomski rad ima za cilj provjeriti kakvo je zadovoljstvo boravkom u kampu, te kakvi su temperament, psihička otpornost i optimizam djece koja polaze kampove u Rusiji i Hrvatskoj.

2. TEORIJSKI OKVIR ISTRAŽIVANJA

2.1. Ljetni kamp

U *Pedagoškoj enciklopediji* se navodi kako termin *ljetovanje* obilježava „*oblik organiziranog odmora prije svega odgojno-obrazovnog karaktera i psihofizičke rekreacije na moru ili u planinskim krajevima (...) ljetovanje (ili proljetni odmor) djece i omladine provodi se skupno, s najmanje petnaestak sudionika. Odgovarajući oblik zimi je zimovanje.*“ (Potkonjak i Šimleša, 1989: 325). S druge strane kamp predstavlja uređeno mjesto s potrebnim instalacijama i higijenskim uvjetima za boravak većeg broja ljudi, te dolazi od latinske riječi *campus* što znači polje ili ravan (Anić i Goldstein, 2009).

Ljetni kampovi, kao oblik prirodnog odgoja i obrazovanja, se temelje na holističkom pristupu djeci (Parry, 2015). Tijekom povijesti kampovi su održavali blisku vezu s obrazovanjem, a upravo Rousseau (2013) je rekao kako obrazovanje dolazi i/ili iz prirode, od čovjeka i/ili od stvari. Iako su se, prema Bialeschi, Fine i Bennett (2016), tijekom vremena razvijale metode, organizacijske strukture, praksa osoblja i uspostavljanje standarda, glavno iskustvo kampiranja i dalje je vrijednost koja se stavlja pred odgoj i obrazovanje na otvorenom. Postoje i kampovi koji za misiju i viziju imaju omogućiti svakom djetetu, bez obzira na bolest, da iskusi transformaciju duha i prijateljstva koje je usko vezano s boravkom u kampu. Tako da su kampovi usmjereni na polaznike koji imaju bolesti poput karcinoma, krvnih poremećaja, hemofilije, metaboličke bolesti i druge rijetke i ozbiljne bolesti, kao i na njihovu zdravu braću i sestre (Gillard, 2014).

Na ljetne kampove se treba gledati kao na partnere u odgoju i obrazovanju budući da prednost učenja u prirodnom okruženju i jedinstvene metode poučavanja omogućavaju stvaranje veza s djecom, što dugoročno izaziva želju za učenjem, istraživanjem i pronalaženjem odgovora. Slično navode i Kudryavtsev, Krasny i Stedman (2012) kada ističu da su tipični ciljevi ovih programa na otvorenom naučiti djecu i mlade kako nadvladati nedaće, poboljšati osobni i društveni razvoj, te razviti dublji odnos s

prirodom. Odgoj i obrazovanje u prirodi je sredstvo za stvaranje dubljeg osjećaja mjesta za ljude u zajednici.

Osim navedenog, Wagner (Fine, Bialeschki i Bennett, 2014) zagovara učenje „vještina preživljavanja“ koje će djecu pripremiti za život u globalnom društvu ističući kritičko mišljenje, rješavanje problema, suradnju, znatiželju, maštu. Spomenute vještine se stječu u okruženju grupnih aktivnosti, istraživanja i drugim sličnim interaktivnim okolinama učenja.

Nadalje, ljetni kampovi su prilika za djecu i mlade da promijene mjesto i tempo svakodnevnog života (Wallace, 2016) sa svrhom „punjenja vlastitih baterija“ (odmak od stresa u školi), ponovnog vezivanja (stvaranje ugodnog ozračja u kojem kamperi i animatori uživaju u zajedničkim aktivnostima) i refleksije (osvještavanje vlastitih i tuđih misli, emocija i iskustava). Zbog toga je prednost kampova i veća fizička aktivnost tijekom ljeta. Bohnert, Ward, Burdette, Silton i Dugas (2014) ističu kako uslijed pasivno provedenog vremena tijekom školskih praznika (gledanje televizije, igranje video igrica) djeca i mladi povećavaju svoju tjelesnu težinu. S druge strane, strukturirano vrijeme u kampu, te igre na otvorenom, štite polaznike od dobivanja prekomjerne težine. Štoviše, ovaj problem je toliko važan da čak postoje i posebni kampovi za pretilu djecu koji promiču i poučavaju mlade zdravom stilu života i kontroliranim dnevnim obrocima.

O tome da su prednosti ljetnih kampova prepoznate u SAD-u svjedoči velika mreža američkih kampova pod nazivom American Camp Association¹. Njihovo istraživanje iz 2015. godine (Wilson (ur.), 2016) ističe kako je u 61% kampova broj sudionika veći nego prošle godine. Što znači da iz godine u godinu raste trend ljetnih kampova.

2.1.1. Višednevni kamp

U online rječniku *Defined Term* (https://definedterm.com/residential_camp) višednevni kamp se shvaća kao kamp za mlade koji djeluje u objektu u kojem kamperi žive odvojeno od svojih obitelji, roditelja ili zakonskih skrbnika, najmanje 5 uzastopnih dana. Drugim riječima, to je vrsta kampa koja omogućava polaznicima

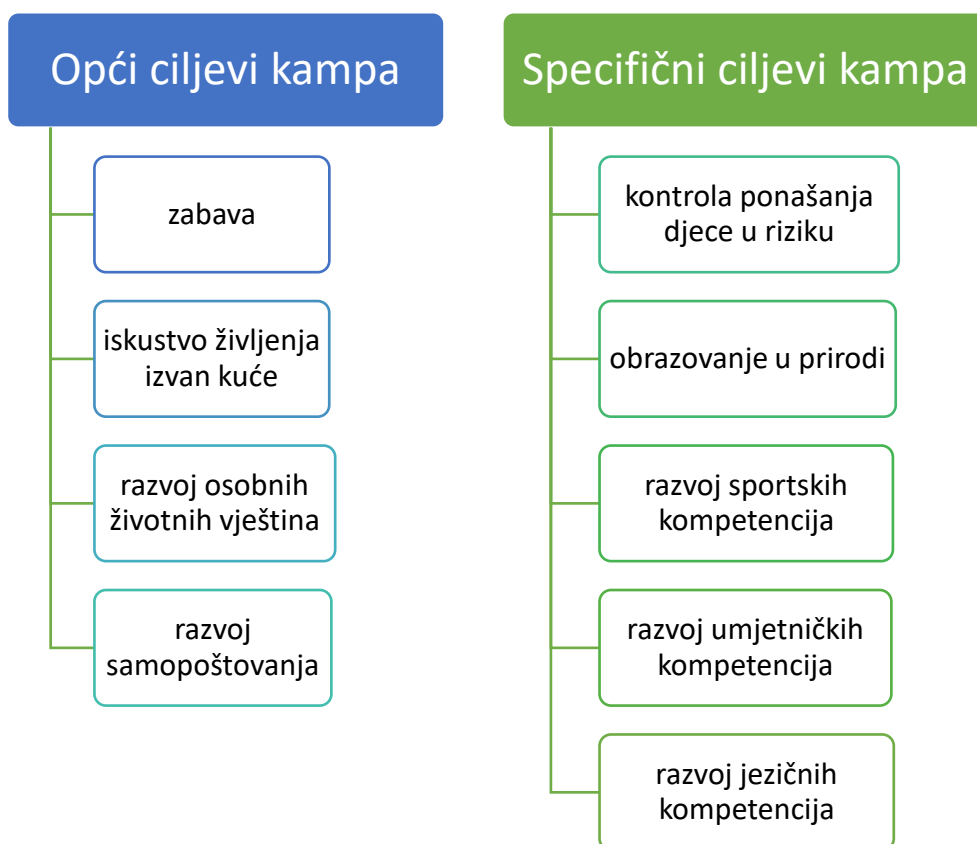
---

¹ Slobodan prijevod: Udruženje američkih kampova. Više o tome na web stranici: <http://www.acacamps.org/about>

kampa iskustvo spavanja u zajedničkim prostorima, poput koliba ili domova (Sinclair, Levasseur i Sayer, 2013).

U Americi postoji izrazita tradicija u kojoj učenici osnovne i srednje škole provode između jednog do deset tjedana živeći najčešće u kabinama, udaljenom okruženju, s vršnjacima, pod vodstvom animatora. Tijekom dana, kamperi su uključeni u brojne sportske, umjetničke i kreativne aktivnosti i igre na vanjskom i unutarnjem prostoru. (Neill, 2006). Uobičajeno je da se pod fenomenom ljetni kamp češće misli na višednevne kampove nego jednodnevne. Iz tih razloga često se u literaturi ne ističe posebno da je određeni ljetni kamp višednevni, jer se to više-manje podrazumijeva. Uopćeno, ciljevi višednevnog kampiranja uključuju neke opće ciljeve o kojima govori Neill (2006), dok posebno obogaćeni programi ljetnog kampiranja uključuju i neke specifične ciljeve, što je prikazano na Slici 1.

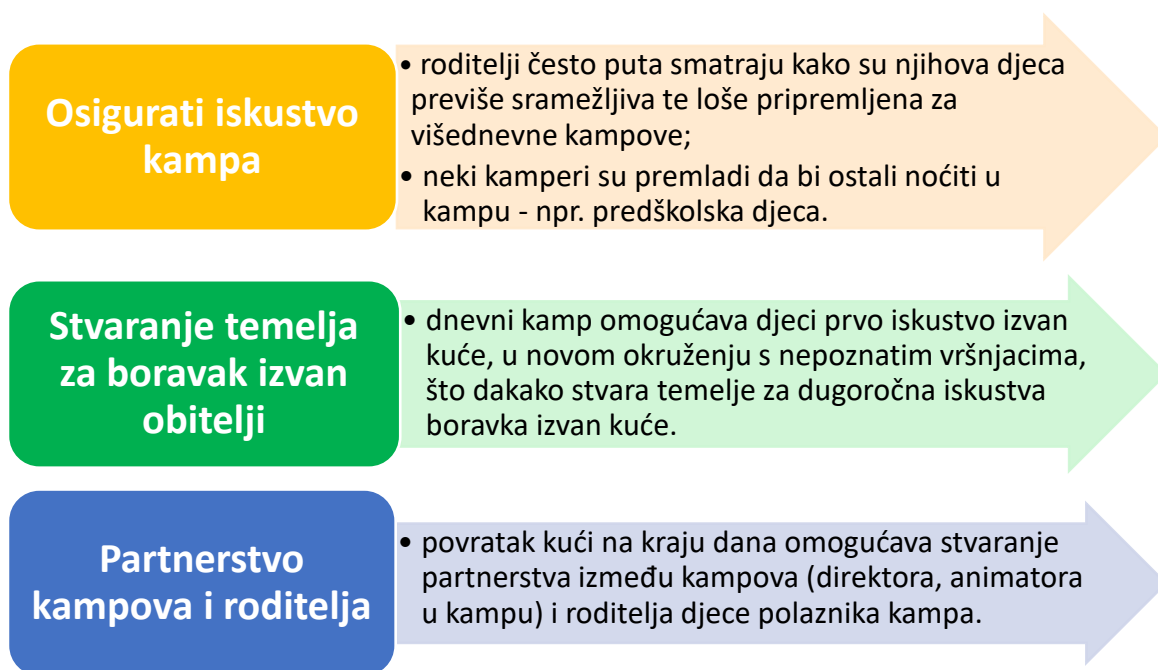
Slika 1: Opći i specifični ciljevi ljetnih kampova

2.1.2. Dnevni kamp

Dnevni ljetni kamp se može definirati kao živahni, cjelodnevni program obogaćen kvalitetnim, primjerenim aktivnostima, pružajući sigurnost i zabavu (http://ymcachgo.3cdn.net/fea7b2fec9b7a360eb_y2m6bkixz.pdf). U online rječniku (<http://www.thefreedictionary.com/day+camp>) dnevni kamp se shvaća kao mjesto privremenog dnevnog smještaja. Drugim riječima djeca i mladi provode dan u prostoru kampa, a navečer se vraćaju svojim kućama, te sutra opet dolaze. Kimmelman (2011) tvrdi da dnevni kamp odražava mjesto s prekrasnom prirodom gdje animatori brižno pomažu djeci da stvore nove veze i izađu iz svoje zone udobnosti, grade se nova prijateljstva, razvijaju se fizičke, socijalne, emocionalne vještine, te na kraju dana kolona autobusa odvozi kampere svojim kućama. Dnevni kamp predstavlja djetetovo prvo samostalno iskustvo, bez roditelja. Dnevni kampovi dijele iste prednosti kao i klasični (višednevni) kampovi, uz razliku da se u prvim vraćaju kući. Dakle, kamperi doživljavaju nova otkrića, razvijaju nove vještine i stvaraju nova prijateljstva, dok su istovremeno motivirana i ohrabrena vršiti izbore stvarajući vlastito mišljenje (http://ymcachgo.3cdn.net/fea7b2fec9b7a360eb_y2m6bkixz.pdf). Rezimirano, koristi dnevnih kampova koje ističe Kimmelman (2011) su prikazani na Slici 2.

Slika 2: Koristi dnevnih kampova

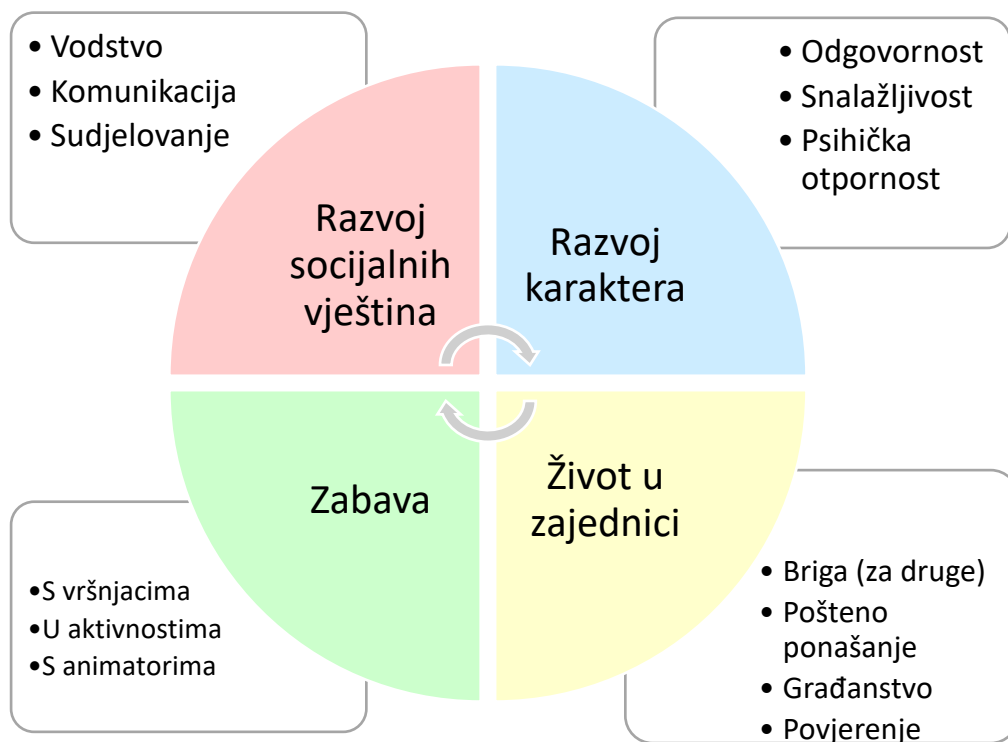

U svakom slučaju, ova vrsta kampa pruža uzastopna dnevna iskustva uspjeha za dijete koje to i zaslužuje (<http://www.tatescamp.com/images/PDF/2017/2017CampBrochure.pdf>).

2.1.3. Istraživanja o zadovoljstvu boravkom u kampu

Dosadašnja istraživanja ljetnih kampova se mogu pohvaliti bogatom lepezom istraživanih fenomena. Direktore kampova je najviše zanimala opća povratna informacija djece i njihovih roditelja, o čemu svjedoči istraživanje Gillard (2014) gdje se polaznicima za 97% povećala razina prijateljstva, a za 88% polaznika kamp je imao zabavne i jako zabavne programe. Kamp u cjelini promovira brojne prednosti za djecu i mlade kao što su veća fizička aktivnost, razvoj samopouzdanja, samostalnosti, socijalnih vještina, vještina vođenja, kreativnosti, duhovnosti itd. (American Camp Association, 2005). Još jedno istraživanje American Camp Association (<https://www.acacamps.org/press-room/benefits-of-camp>) objedinjuje sve koristi kampa za djecu polaznike u osobni i socijalni razvoj, te u zajednički život. Pridodajući navedenome prethodna istraživanja, dolazi se do sljedeće sheme dobrobiti kampa koja je prikazana na Slici 3.

Slika 3: Dobrobiti kampa

U svom istraživanju, American Camp Association (<https://www.acacamps.org/press-room/benefits-of-camp>) potvrđuje prikazane dobrobiti kroz izjave djece polaznika kampova, primjer jedne izjave o tome što su djeca naučila u kampu je: „*Naučio sam najviše o tome kako da se slažem s vršnjacima, ali isto tako naučio sam snositi više odgovornosti kao što je upravljanje dnevnim rasporedom te pomaganje oko brige mlađih kampera*“ (14-godišnji dječak).

Povrh toga, roditelji su potvrdili kako djeca čak i nakon 6 mjeseci pohađanja ljetnog kampa pokazuju povećanje u dimenzijama: pozitivni identitet, vodstvo, odnosi s vršnjacima, pozitivne vrijednosti, donošenje odluka i spiritualnost (Henderson i sur., 2007). Također, u American Camp Association istraživanju (<https://www.acacamps.org/press-room/benefits-of-camp>) izvještava se kako roditelji nakon pohađanja kampa kod svoje djece primjećuju da se dijete osjećalo uspješno u kampu, da je steklo nove prijatelje, da su dobili nove vještine, da je kampiranje ohrabrilo dijete za stvaranje boljih odnosa s drugima, ali i pomoglo je razviti im ideju tko su oni.

2.2. Psihološke karakteristike djece polaznika kampova

American Camp Association (<https://www.acacamps.org/press-room/benefits-of-camp>) ističe kako je kamp za svu djecu, te da društvo ne treba dopustiti odrastanje djece bez iskustva u ljetnom kampu. Tome je tako jer kamp osigurava ne prijeteće okruženje u kojem se razvijaju pozitivne i poželjne kompetencije djece i mladih za njihove buduće životne uloge. Stoga ljetne kampove opravdano pohađaju djeca s različitim psihološkim karakteristikama, koje se u navedenim uvjetima kampa kod neke djece u većoj mjeri, a kod druge u manjoj mjeri razvijaju u pozitivnom smjeru. Psihološke karakteristike koje su odabrane za istraživački problem su temperament, psihička otpornost i optimizam. Navedene karakteristike će doprinijeti dubljem shvaćanju psihološkog profila sudionika ljetnog kampa, što je na Slici 3 prikazano kroz dimenziju „razvoj karaktera“. Što se tiče temperamenta i optimizma, do danas ne postoje istraživanja koja ih direktno ispituju, pa će ovaj diplomski rad svakako doprinijeti boljem shvaćanju karaktera djece u kampu. Ispitivanje razvoja psihičke otpornosti u ljetnom kampu neminovno će odraziti kvalitetu rada konkretnog kampa.

Uvidom u istraživane psihološke karakteristike djece polaznika kampa direktorima i voditeljima kampa će se omogućiti kvalitetnije planiranje i programiranje budućeg rada.

2.2.1. Temperament

Riječ temperament potječe od latinske riječi *temperamentum* koja označava odnos pomiješanih stvari (Poktonjak i Šimleša, 1989). U Anićevoj i Goldsteinovom *Rječniku stranih riječi* (2009) psihološki fenomen temperament se odnosi na način, brzinu i jačinu umnog i osjećajnog reagiranja, te način ponašanja svojstven pojedincu (slično terminima: ćud i narav). U *Psihologijskom rječniku* (Furlan, Kljaić, Kolesarić, Krizmanić, Petz, Szabo i Šverko 2005) se pojašnjava kako temperament označava način na koji neka osoba iskazuje i doživljava svoja raspoloženja i promjene tih raspoloženja. Termini *temperament*, *ličnost* i *karakter* često pokrivaju slične ili jednake sadržaje. Temperament se prema Berk (2015) može definirati i kao stabilne individualne razlike u rekativnosti i samoregulaciji koje se rano pojavljuju. Dok se prema Thurber (2003) temperament odnosi na skup aspekata u pojedincu, točnije odnosi se na razinu aktivnosti, raspon pažnje, raspoloženje, intenzitet i reakcije na nove podražaje. Stoga je jasno da se neki ponašajni problemi najbolje razumijevaju u kontekstu djetetovog temperamenta. Slično tvrde i autori Sindik i Basta-Frljić (2008:147): „*Temperament je sklop bihevioralnih dispozicija koje tvore karakterističan način na koji osoba izražava emocije i raspoloženje. Opisuje se riječima kao reaktivan, automatski, spontan i nesvjestan, čime se ukazuje da se radi o dijelu ličnosti koji nije pod utjecajem slobodne volje.*“.

Temperament je većim dijelom urođen, ali pod okolinskim djelovanjem i odgojnim utjecajima može se u nekim aspektima mijenjati (Vasta, Haith i Miller, 2005). Tako istraživači ističu da je kontinuitet ili pomanjkanje kontinuiteta u temperamentu u funkciji interakcije djetetova genotipa i okoline (Atkinson i Hilgard, 2007). Odnosno zdrav razvoj iziskuje ravnotežu između djetetova temperamenta i okoline u kojoj se nalazi.

Dječje osobine temperamenta su važne jer predviđaju njihovo buduće kognitivno i socijalno funkcioniranje (Berk, 2015).

Temperament se često puta generalizira na različita područja života. Tako je Watson (2002) utvrdio kako ljudi koji su općenito sretniji i emocionalno stabilniji su više zadovoljni poslom i odnosima s bliskim osobama.

Thurber (2003) nudi neke praktične savjete vezane uz temperament, a koji mogu pomoći u kampu:

- Temperament polaznika varira, te se kreće od lakog do teškog, upornog do nepažljivog, otvorenog do povučenog. Međutim, svi tipovi djece mogu imati koristi od kampa, na način da osoblje kampa senzitivno reagira na svako dijete u kontekstu dosljednih standarda ponašanja.
- Potrebno je dati djeci vremena da se prilagode na novu okolinu i vrijeme da promatraju druge u aktivnostima. Ovo zahtjeva strpljive i uviđajne animatore.
- Djeca s teškom ili jakom voljom su zahtjevna. Važno je da se odrasli u kampu odmaknu od bez značajnih prepirki za vodstvo. Inzistiranje na poštivanju svake pojedinosti može biti kontraproduktivno. Zbog toga polaznicima treba ponuditi razumne izbore.
- Djeca lakog temperamenta se dobro prilagođavaju novom okruženju, ali istovremeno njihovi vršnjaci najlakše utječu na njih. To iziskuje od animatora postavljanje i pokazivanje pozitivnog primjera uz širenje zdrave kamperske kulture.
- Informiranje i educiranje roditelja o misiji i viziji kampa je od posebne važnosti, jer se time proklamira koji tip djeteta (njegovi interesi, sposobnosti i temperament) će imati najveće koristi od samog programa kampa.
- Bitno je unaprijed se informirati o polaznicima kampa kako bi bili smješteni s drugom djecom i animatorima koji nadopunjuju njihovu razinu aktivnosti, prilagodljivosti i sposobnost odvratanja pažnje.

Mjerenje temperamenta

Općenito, rasprava o temperamentu obuhvaća tri glavne teorijske tradicije: 1) bihevioralni pristup od Thomas i Chess; 2) kriterijski pristup od Buss i Plomin; 3) te psihobiološki pristup od Derryberry i Rothbart (Mervielde, De Clercq, De Fruyt i Van Leeuwen, 2005). Ovaj diplomski rad koristi drugi model od Buss i Plomin (1975), koji

je prvo razvio mjere temperamenta temeljene na emocionalnosti, aktivnosti, socijabilnosti i impulzivnosti (EASI). Razvojno, dimenzija impulzivnost nije prepoznata kod procjena djece predškolske dobi, te se na tom uzrastu primjenjuje model u kojem nema impulzivnosti (EAS), dok se kod djece školske dobi primjenjuje model EASI u kojem:

- **emocionalnost** predstavlja životne neprilike (žalosti, opasnosti, zabrinutost) odnosi se na to koliko je dijete uzbuđeno i počinje negativno reagirati na situacijske podražaje (Tatalović Vorkapić i Lončarić, 2015), a prema Mervielde i sur., (2005) to uključuje intenzivnu aktivaciju živčanog sustava a time i visoko emocionalno uzbuđenje.
- **aktivnost** je druga dimenzija ovog modela i odnosi se na brzinu i amplitudu govora i pokreta, pokrete tijeka i dužinu energetskeg ponašanja (Mervielde i sur., 2005). Točnije, ova dimenzija opisuje djetetov tempo (brzinu) i korištenje energije (energičnost) (Sindik i Bastić-Frljić, 2008).
- **socijabilnost** je treća dimenziju, a čini ju sklonost provođenja vremena s drugima, potreba dijeljenja aktivnosti i primanja pažnje nagrađivanja kao rezultat društvene interakcije (Mervielde i sur., 2005).
- **impulzivnost**, kao posljednja dimenzija, se odnosi na reagiranje koje ne uključuje razmišljanje o mogućim posljedicama ponašanja (Matijaš, Matijević Mikelić, Crnković, Trifunović Maček i Grazio, 2011).

Međutim, u ovom diplomskom radu se zbog prevedenog i adaptiranog mjernog instrumenta na hrvatski koristio EAS model iako je uzorak bio školske dobi. Za svaku subskalu postoji 5 čestica, što čini ukupno 15 (ili 20) čestica upitnika. U konačnici, EAS model je biološki usmjeren te drži da je temperament nasljedna osobina koja se rano ističe (Sindik i Basta-Frljić, 2008).

Mjerenje i poznavanje djetetova temperamenta ima implikacije na rad u ljetnom kampu. Kada animatori i drugo osoblje kampa poznaju strukturu polaznika u kampu lakše im je organizirati dnevni raspored i aktivnosti, te ako je moguće odgojno djelovati na njihova konativna obilježja.

2.2.2. Psihička otpornost

Djeca i mladi razvijaju se u zrele odrasle osobe što ovisi o stupnju interpersonalnih čimbenika poput upornosti, učinkovitosti, samopoštovanja i aktivnog izbjegavanja rizika, te intrapersonalnih čimbenika poput življenja u zdravom okruženju uz podršku roditelja, izostanak delikventne grupe vršnjaka i doživljavanje zdrave školske klime (Hanson i sur., 2003; Lerner i sur., 2003; Armstrong i sur., 2005; prema Liebenberg, Ungar i LeBlanc, 2013). Dakako, na tom putu sazrijevanja biti će suočeni s nedaćama, rizicima i/ili samo-destruktivnim ponašanjem. Pojedinci koji rastu u spomenutim nedaćama (kao što su siromaštvo, zlostavljanje, gubitak roditelja itd.) zapravo pokazuju djelovanje psihičke otpornosti ili rezilijentnosti (Rutter, 2006).

Haber (2014) ističe kako se današnja djeca suočavaju s novim izazovima kao nikada prije. Tako se u literaturi za ove generacije nalazi termin „generacija šalice“ (engl. *teacup generation*) (Volpitta i Haber, 2012). Djeca su toliko krhka da se razbiju poput šalice kada nešto pođe po krivu. Također, ovaj fenomen dopunjuju izrazi „helikopter roditelj“, „roditelj kokpit“ i „privrženi roditelji“, a odnose se na roditelje koji su previše uključeni u živote svoje djece na način da ih konstantno „spašavaju“ od bilo kakve nelagode. Sprečavajući ih time da razviju psihičku otpornost, što je dovelo do toga da djeca ne znaju upravljati frustracijama, suočiti se s nedaćama ili riješiti probleme. Djeca odrastaju s malo otpornosti jer propuštaju ono što im je najviše potrebno: da ih odrasle osobe puste da pronađu načine za prevladavanje vlastitih izazova.

Riječi *otpornost* ili *rezistencija* dolazi od latinske riječi *resistens*, *resistere* i znači opirati se (Anić i Goldstein, 2009). Fenomen *otpornost* se prema *English Oxford Dictionaries* (<https://en.oxforddictionaries.com/definition/resilience>) definira kao žilavost u smislu brzog oporavka od poteškoća. Werner i Smith (2001) drže da je otpornost kvaliteta koja pruža djeci i mladima da se uspješno razviju bez obzira na nedaće koje ih snalaze. Specifičnije, psihička otpornost predstavlja sposobnost prevladavanja prepreka i prepoznavanja vlastitih snaga (Neill i Dias, 2001). Drugim riječima, psihička otpornost predstavlja sposobnost da se prevladaju „teška vremena“ koja dijete ili mlada osoba može iskusiti. Istovremeno osoba činiti dobro za sebe usprkos nedaćama (Fine i Bennett, 2014). U osnovi, psihička otpornost je interaktivni

koncept koji se odnosi na kombinaciju ozbiljnih iskustava rizika i relativno pozitivnog psihološkog ishoda unatoč tim iskustvima (Rutter, 2006).

O tome svjedoče i četiri vala istraživanja psihičke otpornosti o kojima pišu O'Dougherty Wright, Masten i Narayan (2013). Tako isti autori navode da se prvi val istraživanja odnosi na opis fenomena psihičke otpornosti, te je usmjeren na pojedinca i njegovo ponašanje. Drugi val je dinamičniji jer uvažava razvojni pristup i istražuje pozitivnu adaptaciju u kontekstu nevolja i opasnosti, te se time usmjerava na odnos pojedinca s njegovom okolinom u kojoj se nalazi. Ovdje do izražaja dolazi povezanost biologije i neuroznanosti s adaptacijom ponašanja (Masten i Obradović, 2006). Treći val se odnosi na intervenciju koja je usmjerena na mijenjanje razvojnih puteva (O'Dougherty Wright, Masten i Narayan, 2013). U konačnici, četvrti val je usmjeren na razumijevanje i integriranje psihičke otpornosti kroz više znanstvenih polja, tako da se naglašavaju epigenetički i neurobiološki procesi, razvoj mozga, te načini na koje sustavi interaktivno oblikuju razvoj pojedinca. Masten (2014) definira psihičku otpornost kao kapacitet dinamičkog sustava da se uspješno prilagodi smetnjama koje ugrožavaju sustav funkcioniranja, održivost i razvoj osobe.

Postoji nekoliko aspekata shvaćanja psihičke otpornosti. Tako se prethodno navedene definicije temelje oko dva osnovna pojma: *nedaća* i *pozitivne adaptacije* (Fletcher i Sarkar, 2013). Većina dokaza sugerira da je za otpornost potrebno nošenje s različitim nedaćama, od svakodnevnih gnjavaža do velikih životnih događaja, a pozitivna prilagodba mora konceptualno odgovarati proživljenim teškoćama. Međutim postoje i autori koji tvrde drugačije, tako Ungar (2012) tvrdi da naivno vjerujemo kako su otporni pojedinci oni koji prevladavaju nevolje zbog posebnih individualnih kvaliteta. Istraživanja iz različitih područja poput razvojne psihologije, kulturne antropologije, epigenetike i neuropsihologije dokazuju da otpornost ovisi puno više o onome što drugi rade za oblikovanje svijeta oko pojedinca nego vlastiti neuglađen individualizam. Stoga Ungar (2011) tvrdi da spomenuta *pozitivna prilagodba* treba uključivati i sociokulturni kontekst u kojem pojedinac obitava i djeluje, te je za svaku osobu različita. Kamp, baš poput dobrih škola i voljenih obitelji, osnažuje dijete u nošenju s nedaćama pružajući mu podnošljivu razinu stresa i podrške kako bi se efikasno prilagodilo.

Iskustvo u kampu, bilo višednevnom ili jednodnevnom, stvara savršenu mješavinu uvjeta koji omogućuju djeci ono što im je potrebno da budu više psihički otporna (Ungar, 2012). Štoviše, Haber (2014) smatra kako kamp pruža mladima sve što je potrebno da izgrade vlastitu psihičku otpornost, dok im s druge strane škola i obiteljski dom nude manje ovakvih prilika.

Dobri kampovi razumiju kako su faktori koji čine dijete otpornim kumulativni, odnosno da jedno iskustvo pridonosi drugom, pa ističu potrebu za razvojem slijedećih iskustva (Ungar, 2012):

1. **Novi odnosi** – ne samo s vršnjacima već i s odraslim osobama. Ovi novi odnosi poučavaju djecu socijalnim vještinama te kako da se nose s novim situacijama.
2. **Osnaživanje identiteta** - čini da se dijete osjeća pouzdano pred drugima. Iako nisu svi talentirani i jednako uspješni, na animatorima je da pronađu nešto u djetetu na što mogu biti ponosni i što će pokazati pred drugima.
3. **Kontrola nad vlastitim životom** – djeca koja iskuse sebe kao kompetentne osobe će biti bolje u rješavanju problema u novim situacijama. Cilj je poticati djetetov unutarnji osjećaj i percepciju da iskažu što misle, te da pravilno pripišu probleme i zasluge (sebi ili drugima).
4. **Pravedno tretiranje svih članova** – prednost kampa, ili bi barem to trebala biti, jest da djeca dolaze bez prethodnih etiketa. Osim što se polaznici tretiraju jednako cilj je usaditi duh pravednosti u kojem svako dijete prima ono što treba da bi se osjećalo cijenjeno.
5. **Fizički razvoj** – važno je da djeca iskuse svjež zrak, tjelovježbu, ravnotežu između rutine i nestrukturiranog vremena, dobru hranu koju njihovo tijelo treba. Odnosno, razvoj zdravog stila života.
6. **Osjećaj pripadnosti** – sve luckaste pjesme i ritmovi, osjećaj zajedničkog cilja i privrženost identitetu kampa promiču osjećaj pripadnosti.
7. **Bolji osjećaj vlastite kulture** – kampovi potiču djecu da misle o vrijednostima i dijele ih s drugima u svakodnevnim aktivnostima. Treba djelovati dvojako, pružiti im iskazivanje vlastite kulture ali i priliku da se razumiju i prihvate djeca koja imaju različitu kulturu od njihove.

Isti autor upozorava kako nisu sva iskustva podjednako potrebna svakom pojedincu. Nekima je privrženost s odraslima potrebnija nego ostalima. Nadalje, faktori su

kumulativni, pa će jedno od ovih iskustava zasigurno djetetu koristiti. Prema tome, s razlogom kampovi mogu postati mjestom osobnog razvoja, a posebice za djecu koja se suočavaju s više rizika (Ungar, 2012). Dakako, psihička otpornost se mijenja ovisno o dobi i djetetovoj razini zanemarivanja ili privrženosti u ostalim sferama njegova/njezina života. Međutim, otpornost je jedna od težih karakternih osobina za poučavanje i razvoj. Do sada je sasvim sigurno da se djeca i mladi trebaju suočiti s nedaćama, ali ne i kako ih razviti. Radi toga Gilboa (2015) ističe da se djeci i mladima treba pružiti dovoljno šansi da pronađu svoju unutarnju snagu i da ju razviju. U spomenutim prilikama, kampovi osnažuju ovakvu djecu dajući im podnošljivu razinu stresa i podršku koju trebaju kako bi se u konačnici naučili efektivno izaći na kraj s „teškim vremenima“.

Mjerenje psihičke otpornosti

Složenost pojma psihičke otpornosti čini ju izazovnom za mjeriti. Psihička otpornost je povezana s kapacitetima kao što su: oblikovanje privrženosti, samoregulacija, kognitivne vještine, temperament, kao i odnosi s obitelji, prijateljima, vršnjacima, te sposobnost interakcije sa širom zajednicom (Fine i Bennett, 2014). Upitnik, koji mjeri otpornost u ovom istraživanju – CYRM-28² te podržava četiri prijedloga za shvaćanje samog fenomena otpornosti (Fine i Bennett, 2014):

1. Postoje globalni, kulturni i kontekstualni aspekti u životima mladih koji doprinose otpornosti;
2. Aspekti otpornosti ovise o kulturi i kontekstu u kojem se otpornost stvara;
3. Globalni faktori koji doprinose otpornosti su povezani i utječu na specifične kulturne i kontekstualne obrasce;
4. Napetost se rješava načinima koji odražavaju vro specifične odnose između aspekata i otpornosti.

Okruženje u kampu i iskustvo ljetnog kampiranja mladima nudi razvoj i potporu u globalnom smislu.

---

² Puni naziv na engleskom jeziku: *The Child and Youth Resilience Measure* (CYRM). Slobodan prijevod: Mjerenje otpornosti kod djece i mladih. Više o tome na: <http://cyrm.resilienceresearch.org/about/>

CYRM-28 upitnik mjeri otpornost među mladima od 9-23 godine, uvažavajući različite društvene kontekste (Liebenberg, Ungar i LeBlanc, 2013). Faktorska analiza provedena na podacima od tri međunarodna istraživanja potvrdila je da CYRM ima 28 čestica i tri subskale:

- individualnost (osobne vještine, potpora vršnjaka i socijalne vještine);
- odnos s primarnim skrbnicima (fizička briga i psihološka briga);
- kontekstualni čimbenici (duhovnost, obrazovanje i kultura) koji olakšavaju osjećaj pripadnosti.

Za svaku subskalu čestice se zbrajaju i veći rezultat označava veću komponentu otpornosti ispitanika (Resilience Research Centre, 2016).

2.2.3. Optimizam

U Anićevoj i Golsteinovom *Rječniku stranih riječi* (2009) navedeno je kako riječi *optimizam* potječe od latinske riječi *optimus* što znači najbolji, te označava nazor proniknut životnom radošću, vjerom u budućnost; promatranje života s najljepše strane. Štoviše osoba koja se nada dobromu je optimist/optimistkinja (Anić i Goldstein, 2009). *Psihologijski rječnik* (Furlan i sur., 2005) objašnjava optimizam kao opći stav ili svjetonazor stečen u procesu socijalizacije koji uvjetuje pretežno pozitivno procjenjivanje sebe i/ili različitih životnih situacija i njihovih ishoda. Suprotno od optimizma je pesimizam, odnosno pretežno negativno procjenjivanje sebe i/ili životnih situacija i njihovih ishoda. Točnije, *dispozicijski optimizam* je: „opće očekivanje da će nam se u životu dogoditi više dobrih nego loših stvari“ (Scheier i Carver, 1992). Drugim riječima, optimizam je crta ličnosti koju karakteriziraju pozitivna očekivanja osobne budućnosti (Rijavec, Miljković i Brdar, 2008). Međutim, Seligman (2006) je formirao optimizam kao eksplanatorni stil, a ne kao crtu ličnosti, te smatra da se odnosi na način na koji ljudi objašnjavaju događaje u svom životu. Također, *Pedagoška enciklopedija* (Potkonjak i Šimleša, 1989) nudi objašnjenje pedagoškog optimizma te tvrdi da je to shvaćanjem po kojem je odgoj odlučujući za razvoj osobnosti, nasuprot pedagoškom pesimizmu koji negira značaj i ulogu odgoja u formiranju osobnosti. Autori se slažu da je optimizam genetski uvjetovan, ali da na njega istovremeno djeluju i rana iskustva u djetinjstvu koja potiču povjerenje i sigurnu vezanost (Rijavec,

Miljković i Brdar, 2008). Usprkos navedenome, optimizam se može naučiti jer ovisi i o mentalnom zdravlju roditelja, roditeljskom modeliranju optimizma/pesimizma i njegovu poticanju (Gillham, 2000).

Muchnick i Bryan (2010) tvrde da se namjerno stvaranje optimalnih uvjeta u kampu za pojedinca, grupu ili zajednicu naziva pozitivnim učenjem, te da se temelji na pozitivnoj psihologiji, socijalnim i emocionalnim uvjetima okružja u kampu. Pozitivno učenje zahtjeva trud osoblja da se prikupe informacije o tome tko su polaznici kampa, njihova pozadina, trenutni problemi, što vole a što ne, njihove stilove učenja, te najvažnije njihove brige, strahove i razinu ugodnosti sudjelovanja u raznim aktivnostima u kampu.

Kampovi podupiru pozitivni razvoj mladih jer je ishod dnevnih i višednevnih kampova razvoj pozitivnog identiteta, socijalnih vještina, pozitivnih vrijednosti, duhovni rast, razmišljanje i fizičke vještine (Hill, Holt, Ramsing i Goff, 2016). Štoviše, Ditter (2012) tvrdi da se samo dijete s velikim karakterom može nositi s poduhvatima u kampu. Taj karakter obuhvaća borbenost, poletnost, socijalnu inteligenciju, znatiželju, zahvalnost, samokontrolu i optimizam.

Općenito: „Život pogađa istim teškoćama i tragedijama i optimiste i pesimiste, ali optimisti ih lakše prebrode.“ (Seligman, 2006: 237). Dakle, optimist se bolje nosi s nedaćama, a zahvaljujući toj izdržljivosti optimisti su uspješniji na poslu, u školi i u sportu, boljeg su tjelesnog zdravlja, a neki istraživači tvrde da i žive duže (Seligman, 2006). Slično sugeriraju i rezultati studije Brydon, Walker, Wawrzyniak, Chart i Steptoe (2009) jer je dokazano kako optimizam može promicati zdravlje budući da se suprotstavlja stresu i reducira akutni stres. Istraživanje Gustems-Carnicer, Calderon i Forn Santacana (2017) potvrđuje kako je optimizam pozitivno povezan s dobrobiti, te negativno povezan s psihološkom nevoljom.

Mjerenje optimizma

U svrhu mjerenja dispozicijskog optimizma Scheier i Craver (1985) su razvili test koji se naziva Test životnog usmjerenja - LOT³, te postoji njegova revidirana verzija (LOT-R) (Scheier, Carver i Bridges, 1994) koja je korištena u ovom diplomskom radu.

---

³ Puni naziv na engleskom jeziku: *Life Orientation Test*. Više o tome u: Scheier i sur. (1994).

Revidirana verzija Testa životnog usmjerenja se sastoji od šest čestica na koje ispitanici samostalno odgovaraju. Od toga su tri čestice formulirane u pozitivnom smjeru i 3 čestice imaju negativnu konstrukciju.

Mjerenja dispozicijskog optimizma kod polaznika kampa također mogu pridonijeti uspješnijoj organizaciji ljetnih kampova. Štoviše, pravi poticaji u programu kampa mogu doprinijeti razvoju optimizma i tako osigurati zdraviju budućnost djeci i mladima.

2.3. Kontekst istraživanih država

Obzirom da se u ovom istraživanju radi o kros-kulturalnoj studiji psiholoških obilježja djece polaznika ljetnih kampova, ovo poglavlje pruža pregled obrazovnih sustava Hrvatske i Rusije. Obrazovni sustavi zemlje približavaju nam kontekst istraživanja jer su ispitanici dionici osnovne i srednje škole koja se sastoji od različitih stupnjeva u navedenim državama.

2.3.1. Obrazovni sustav Republike Hrvatske

Obrazovnim sustavom Republike Hrvatske upravlja Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa (MZOS), a vrijednosti, ciljevi, načela, sadržaj i opći ciljevi odgojno-obrazovnih područja, te vrednovanje i samo vrednovanje je naznačeno u temeljnom dokumentu Nacionalni okvirni kurikulum (2010). Nacionalni školski sustav čine odgojno-obrazovne razine prikazane u **Prilogu 1**:

- **predškolski odgoj i obrazovanje** – polaze ga djeca od 6 mjeseci do polaska u školu (6 godina). Sastoji se od jaslica koje čine djeca od 6 mjeseci do 3 godine, dok djeca starija od 3 godine polaze dječji vrtić, a zadnja godina predškolskog obrazovanja je obvezna za sve, traje 250 sati i naziva se „program predškole“ (Eurydice, 2017). Dječji vrtić može osnovati država, jedinice lokalne uprave, vjerske zajednice, te druge pravne i fizičke osobe (privatni vrtići).
- **osnovnoškolsko obrazovanje** – obvezno je i započinje u 7 godini života, te ukupno traje 8 godina - 4 godine u razrednoj nastavi i 4 godine u predmetnoj nastavi (Fuchs, Vican i Milanovil Litre (ur.), NOK, 2011).

- **srednjoškolsko obrazovanje** – započinje u 15 godini života. Prema kriteriju programa obrazovanja postoje gimnazije, umjetničke i strukovne škole, a s obzirom na trajanje razlikuju se 5-godišnji/4-godišnji, 3-godišnji i 1-godišnji/2-godišnji programi obrazovanja (Fuchs, Vican i Milanovil Litre, (ur.), NOK, 2011).
- **visoko obrazovanje** – pružaju ga sveučilišta, veleučilišta, te stručni studiji. S obzirom na navedeno razlikuju se studijski programi: prediplomski, diplomski, integrirani, poslijediplomski specijalistički, poslijediplomski doktorski, traju od 1 do 3 godine (<http://mozvag.srce.hr/preglednik/pregled/hr/vrsta/odabir.html>).

Kultura kampiranja u Hrvatskoj započinje dobivati svoj zamah tek unazad deset godina. Svi programi ljetnog kampiranja za školsku djecu u Hrvatskoj promoviraju spoj odmora i edukacije, sporta i rekreacije, prijateljstva i zabave (<http://www.eklata.com/ljetni-kamp-o-kampu/camp-eklata-2012>). U Hrvatskoj postoji kultura međunarodnih kampova, u kojoj je aktivan Volonterski centar Zagreb. Oni organiziraju kampove u suradnji s lokalnom zajednicom (putem udruga i lokalne samouprave), te pronalaze međunarodne volontere, educiraju voditelje kampova, dok lokalni partneri organiziraju ostatak posla (<http://www.vcz.hr/medjunarodno-volontiranje/medjunarodni-kampovi-u-rh/>). Također, od 2003. godine u Hrvatskoj, u Savudriji, postoji američki ljetni kamp – *Camp California* koji promiče međunarodna prijateljstva, kamperske pjesme, igre, penjanje po umjetnim stijinama, vodene sportove itd. (<http://www.ccusa.hr/VI%C5%A0E-INFORMACIJA/Povijest>). Prema tome, međunarodni kampovi predstavljaju jedinstveni oblik volontiranja jer okuplja ljude iz različitih zemalja i kultura kako bi pridonijeli lokalnoj zajednici. Postoje neki opći ciljevi kao što su stvaranje mira, solidarnost, zajedništvo, interkulturalnost, tolerancija itd., kampovi se tematski razlikuju – rad s djecom s posebni potrebama, sportski, umjetnički kampovi (<http://www.vcz.hr/medjunarodno-volontiranje/medjunarodni-kampovi-u-rh/>).

Povrh navedenoga, Hrvatska se može pohvaliti programom kampiranja predškolaca. Tako vrtićke skupine borave u hostelima u društvu vršnjaka iz svoje grupe i pod nadzorom svoje odgajateljice. Osim poznatih lica iz vrtićkog okruženja, pridružuje im

se i ljubazno osoblje u hostelima, te se izmjenjuju odmor, kupanje, obroci, te zabavne i sportske aktivnosti, šetnja i počinak (<http://www.nazor.hr/default.aspx?id=349>).

2.3.2. *Obrazovni sustav Rusije*

Obrazovni sustav Ruske Federacije je pod djelatnošću Ministarstva obrazovanja i znanosti, a sadrži ove odgojno-obrazovne razine (UNESCO, 2011), prikazane u **Prilogu 2**:

- **predškolsko obrazovanje** – postoje različite predškolske ustanove što ovisi o dobi i grupi djece. Pa se razlikuju vrtići za djecu od 3 do 6/7 godina, vrtići za najmlađu djecu od 2 mjeseca do 3 godine, vrtići za djecu od 5 do 7 godina, te kombinirani vrtići. Ova razina obrazovanja nije obvezna.
- **primarno opće obrazovanje** – implementirano je u opću obrazovnu strukturu. Djeca pristupaju ovoj razini obrazovanja u dobi od 6 ili 7 godina. Traje ukupno četiri godine, te je obvezno za svu djecu.
- **osnovno opće obrazovanje** – također čini dio opće obrazovne strukture. Na ovoj razini djeca nastavljaju primarno obrazovanje, u dobi od 10 godina i trajanju ukupno 5 godina. Ova razina obrazovanja je obvezna.
- **sekundarno obrazovanje** – postoje dva tipa sekundarnog obrazovanja. *Opće sekundarno obrazovanje* koje se nastavlja na osnovno opće obrazovanje u dobi od 15 godina, u trajanju od 2 godine. S druge strane, nakon osnovnog općeg obrazovanja u dobi od 15 godina, učenici mogu odabrati *osnovno strukovno obrazovanje* koje traje 1 ili 3 godine. Ova razina obrazovanja je obvezna.
- **visoko obrazovanje** – se dijeli na nesveučilišno i sveučilišno. Nesveučilišno obrazovanje odnosi se na tehnička učilišta i koledže koji mogu trajati 2 do 3,5 godine. Sveučilišno obrazovanje se dijeli na specijalističko koje traje 5 godina i na preddiplomsko i diplomsko (3+2 godine). Nakon ovih razina može se pristupiti doktorskim programima (kandidat znanosti i doktor znanosti), koji traju 3 i više godina.

S obzirom da Rusija ima dugu tradiciju ljetnog kampiranja djece, do 1990-e godine u šumama Rusije se moglo vidjeti djecu koja u kampovima provode neke od komunističkih rituala uobičajenih za Sovjetski Savez – marširanje s maramama oko

vrata, ruke savijene u znak pozdrava itd. (Bohlen, 1992). Međutim, ista autorica za New York Times ističe kako se nakon 1990-e u ruskom ljetnom kampu zatiče disko, a ne marširanje. Dakle, Rusija se transformirala iz komunističke diktature u višestranačku demokraciju, što se odrazilo i na kulturu kampiranja djece i mladih, koja u 2000. godini bilježi pad u odnosu na 1990. godinu (Shleifer i Treisman, 2005).

U novije doba, svakog ljeta tisuće djece u Rusiji zaputi se u ljetne kampove. Svaki kamp ima svoju individualnu filozofiju, ali svi oni pružaju djeci mjesto za odmor, dakako uz zabavu na otvorenom. Vrlo su slični američkim kampovima – smješteni su u ruralnom okruženju, najčešće uz rijeku ili jezero, te tipično svi imaju veliku blagovaonicu, popodnevne radionice, sportske objekte i zajedničke spavaonice (<http://www.ccusa.com/Programs/CampCounselorsRussia.aspx>).

2.4. Istraživanja temperamenta, psihičke otpornosti i optimizma u kontekstu boravka u kampu

Temperament nije izravno istraživan u ljetnom kampu, ali je svakako jedan od preduvjeta za odabir odgovarajućeg kampa. Tako Rochman (2012) upozorava roditelje da ne postoji prava dob za kamp, već pravi temperament. Spomenuto Gillardovo (2014) istraživanje o razini prijateljstva se također indirektno može povezati s temperamentom, jer prema (Damon, Lerner i Eisenberg, 2006) visoko društvena djeca imaju više pozitivnih prijateljstava, dok visoko emocionalna djeca imaju manje uspješna prijateljstva. Što se tiče utjecaja ranog i predškolskog odgoja i obrazovanja (vrtića) zabilježen je njihov pozitivan utjecaj na temperament (Blair, 2002). Osim toga, novija studija (Eryigit-Madzwamuse i Barnes, 2014) dokazala je kako djeca s teškim temperamentom više profitiraju od strukturiranog i edukacijski poticajnog okruženja (kao što je vrtić) od djece teškog temperamenta koja su odgajana kod kuće. Dječji temperament je povezan i s psihičkom otpornosti, što tvrde Fine i Bennett (2014).

Fenomen psihička otpornost se povećava u uvjetima jačanja grupne dinamike, osobnih izazova i aktivnosti na vanjskom prostoru. Tai i sur. (2014) su u svom istraživanju dokazali kako programi i aktivnosti na otvorenom kao npr. sportski kamp, značajno smanjuju stanje anksioznosti i obilježja anksioznosti. Ovaj rezultat ukazuje na to da

sudjelovanje u programima na otvorenom poboljšavaju mentalnu sposobnost polaznika, te ide u prilog razvoju psihičke otpornosti djece i mladih. Neill i Dias (2001) su ispitali otpornost u vanjskom, pustolovnom okruženju, te dokazali da se ona značajno razvija u takvim uvjetima. Svi ispitanici su iskazali pozitivne promjene na Skali rezilijentnosti. Nadalje, Merryman i Mezei (2012) su ispitali razvoj psihičke otpornosti u ljetnom dnevnom kampu kod djece u riziku. Rezultati su pokazali kako iskustvo ljetnog kampa koji uključuje radno-okupacijska načela učinkovito povećava sposobnosti i razvija faktore psihičke otpornosti kod mladih u riziku. Haber (2014) tvrdi da uspješno suočavanje s izazovima stvara put u mozgu za nove načine suočavanja s novim izazovima. Odlična prilika za stvaranje takve psihičke otpornosti jesu kampovi. Kampovi su mjesto za izgradnju i poticanje psihičke otpornosti jer osnažuju kampere da se suoče s izazovima na brojne pozitivne načine. No, osim kampova, psihičku otpornost djece se razvija u okružju ranog i predškolskog odgoja i obrazovanja (u vrtićima) o čemu svjedoči istraživanje Mayr i Ulich (2009). U tom istraživanju istaknulo se šest dimenzija socio-emocionalne dobrobiti za dijete – uspostavljanje kontakta i socijalne vještine; samokontrola i promišljenost; asertivnost; emocionalna stabilnost i suočavanje sa stresom; orijentiranost na zadatak; i uživanje u istraživanju (Tatalović Vorkapić i Lončarić, 2014). Generalno i druga istraživanja dolaze do istih zaključaka, pa je studija Duncan, Bowden i Smith (ur.) (2005) istaknula da strategije i zaposlenici predškolskih ustanova podupiru razvoj psihičke otpornosti djece i njihovih obitelji.

Pozitivni učinci kampa prožimaju se kroz sva spomenuta istraživanja. Konkretno, mjerenje optimizma u ljetnom kampu također se provlačilo na neizravne načine. Optimizam i nada predstavljaju dvije vrste pozitivnog mišljenja (Tatalović Vorkapić i Jelić Puhalo, 2016). Nada, kao jedan segment pozitivnog mišljenja, je istraživana u ljetnom kampu među gradskom djecom. Brown Kirschman i sur. (2010) su došli do rezultata da je ukupna nada značajno viša odmah nakon kampa i nakon 4 mjeseca od završetka kampa, u odnosu na mjerenje na samom početku kampa. Što potvrđuje dugotrajan učinak pozitivnog kamperskog iskustva. Mischel i Wallace (2015) smatraju da ljetni kamp promiče karakter, vodstvo i poduzetništvo. U tome veliku ulogu ima i optimizam i pozitivno mišljenje kojim se predviđaju bolji zdravstveni ishodi, uključujući i duži životni vijek, manju stopu depresije i sposobnost suočavanja u

teškim i stresnim vremenima. Naime, Monke (2015) u svom istraživanju ističe kako su polaznici kampa kao i njihovi roditelji izvijestili pozitivne promjene u razini sreće. Brojne aktivnosti u kampu, poput pjevanja, plesanja, pričanja priča i šala, igara na otvorenom, povećavaju pozitivne emocije koje vode zadovoljstvu. Pozitivan odnos između kampiranja i sreće može pretpostaviti povezanost optimizma i boravka u kampu. Osim u kampu, optimizam je moguće učiti putem ovladavanja automatskih misli već u predškolskoj dobi, u vrtićima. Seligman (2005) ovaj model naziva NUP (N-nedaće koje se djetetu događaju; P-posljedice nedaća; U-uvjerenja djeteta o povezanosti nedaća i posljedica). Svakako odgajatelj treba djecu osvijestiti da prije određenog ponašanja uvijek nešto misle i osjećaju, te da je upravo to povezano. Postoje i drugi programi koji potiču optimizam kod djece predškolske dobi, te je svaki od njih dobar. Istraživanje Al-Mohtadi, ALdarab'h i Gasaymeh (2015) pokazuje značajni pomak u mjerenjima optimističnog i pesimističnog mišljenja u vrtićima prije i nakon provedbe programa. Na nacionalnoj razini u temeljnom dokumentu ranog i predškolskog odgoja i obrazovanja istaknuto je kako je Nacionalni kurikulum (2014) usmjeren ka osiguravanju dobrobiti za dijete. Tu se misli na subjektivan osjećaj djeteta (osobna, emocionalna, tjelesna, obrazovna i socijalna dobrobit djeteta). Ovim diplomskim radom, psihološka obilježja - temperament, psihička otpornost i optimizam, te zadovoljstvo boravkom u kampu su kros-kulturalno istraženi u ljetnim kampovima Rusije i Hrvatske, kako bi se upotpunilo shvaćanje osobnih karakteristika djece polaznika kampova o kojima govori American Camp Association (2005).

3. CILJ, PROBLEMI I HIPOTEZE ISTRAŽIVANJA

3.1. Cilj istraživanja

Ispitati odnos temperamenta, psihičke otpornosti, optimizma i djece polaznika ljetnih kampova u Rusiji i Hrvatskoj, te provjeriti kakvo je zadovoljstvo boravkom u kampu.

3.2. Problemi istraživanja

Temeljem postavljenog cilja istraživanja, postavljeni su slijedeći istraživački problemi:

1. Utvrditi razine temperamenta, psihičke otpornosti i optimizma kod djece polaznika ruskog i hrvatskog ljetnog kampa.
2. Utvrditi razinu zadovoljstva boravkom u ruskom i hrvatskom ljetnom kampu.
3. Utvrditi postoje li razlike u temperamentu, psihičkoj otpornosti i optimizmu među djecom polaznicima ruskog ljetnog kampa i hrvatskog ljetnog kampa.
4. Utvrditi postoje li razlike u razini zadovoljstva boravkom među djecom polaznicima ruskog ljetnog kampa i hrvatskog ljetnog kampa.
5. Utvrditi povezanost pohađanja vrtića s temperamentom, psihičkom otpornosti i optimizmom.
6. Sadržajno analizirati problematiku predškolskih kampova temeljem intervjua s edukatorom.

3.3. Hipoteze istraživanja

Temeljem prikazanih teorijskih okvira i dosadašnjih istraživanja pretpostavljeno je slijedeće:

- Hipoteza 1: da će se utvrditi slične razine temperamenta, psihičke otpornosti i optimizma kod djece polaznika ruskog i hrvatskog ljetnog kampa, kao i u dosadašnjim istraživanjima navedenih varijabli.
- Hipoteza 2: da će se utvrditi povišena razina zadovoljstva boravkom u ruskom i hrvatskom ljetnom kampu.

- Hipoteza 3: da će se utvrditi nepostojanje razlika u temperamentu, psihičkoj otpornosti i optimizmu među djecom polaznicima ruskog ljetnog kampa i hrvatskog ljetnog kampa.
- Hipoteza 4: da će se utvrditi nepostojanje razlika u razini zadovoljstva boravkom među djecom polaznicima ruskog ljetnog kampa i hrvatskog ljetnog kampa.
- Hipoteza 5: da postoji pozitivna povezanost između pohađanja vrtića i temperamenta, psihičke otpornosti, optimizma i zadovoljstva boravkom u kampu.

4. METODA

4.1. Ispitanici

Uzorak istraživanja predstavljaju polaznici ruskog i hrvatskog ljetnog kampa, te edukator s kojim je obavljen intervju. Distribucija uzorka prikazana u Tablici 1.

Tablica 1: Socio-demografski pokazatelji (frekvencija, spol, dob, razred, školski uspjeh i pohađanje vrtića) ispitanika odvojeno po državama (Rusija i Hrvatska)

		Rusija	Hrvatska	Missing	Ukupno
f		56	51	0	107
%		52,3%	47,7%		100,0%
Spol	M	21 (37,5%)	30 (63,8%)	4	51
	Ž	35 (62,5%)	17 (36,2%)		52
Dob		12,8 (2,47) R=9	13,8 (2,43) R=10	4	13,2 (2,49) R=13
Razred		6,2 (2,51) R=8	6,9 (1,94) R=8	6	6,48 (2,29) R=10
Šk. uspjeh		4,49 (0,60) R=2	4,61 (0,58) R=2	6	4,54 (0,59) R=2
Vrtić	Da	56 (100%)	47 (95,9%)	2	49
	Ne	0	2 (4,1%)		

1. Djeca polaznici ruskog ljetnog kampa - 56 (52,3%) ispitanika su polaznici ruskog ljetnog kampa „Sodrujestvo“, Cheboksary. Od toga je 21 (37,5%) polaznik bio muškog spola, a 35 (62,5%) ženskog spola. Prosječna starost djece polaznika kampa je bila 13 godina ($M=12,8$; $SD=2,47$), što odgovara podacima koji u Tablici 1 pokazuju da prosječno pohađaju 6 razred ($M=6,2$; $SD=2,51$) s vrlo dobrim uspjehom ($M=4,49$; $SD=0,60$). Zanimljivo je kako su svi polaznici kampa, ranije u djetinjstvu, pohađali vrtić.

Nadalje, Tablica 2 prikazuje frekvencije i postotke za polaznikov omiljen školski predmet i motiv dolaska u kamp.

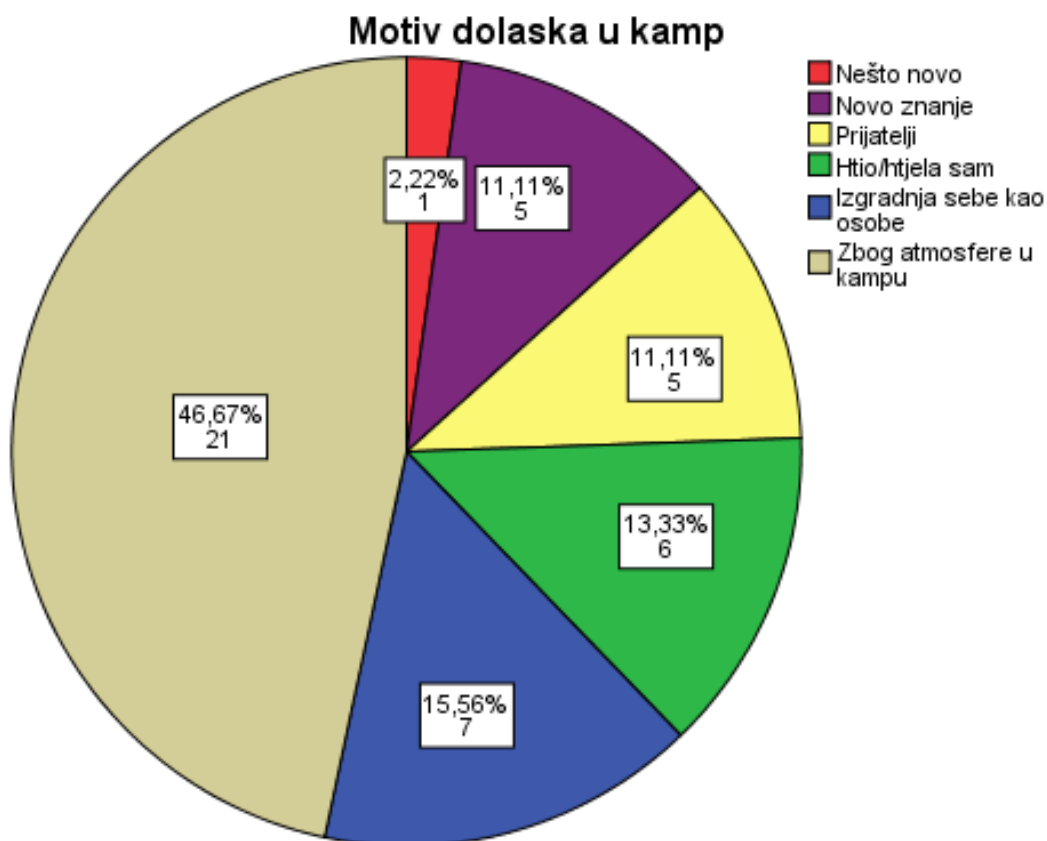
Tablica 2: Frekvencije i postoci za varijable - *Najdraži školski predmet* i *Motiv dolaska u kamp*

Najdraži predmet u školi	N	%	Motiv dolaska u kamp	N	%
Matematika	22	41,5%	Zbog atmosfere	21	46,7%
Ruski jezik	9	17,0%	Vlastiti rast	7	15,6%
Engleski	7	13,2%	Htio/htjela sam	6	13,3%
Fizika	4	7,5%	Novo znanje	5	11,1%
TZK	4	7,5%	Prijatelji	5	11,1%
Povijest	2	3,8%	Nešto novo	1	2,2%
Biologija	2	3,8%			
Glazbeni	2	3,8%			
Geografija	1	1,9%			
Ukupno	53		Ukupno	45	100%

Polaznici ruskog ljetnog kampa tvrde kako je za 22 (41,5%) ispitanika najdraži predmet matematika ili algebra, za njih 9 (17%) to je ruski jezik i književnost, a za njih 7 (13,2%) to je engleski jezik.

Što se tiče dolaska u kamp, on u najvećoj mjeri ovisi o samoj atmosferi kampa (N=21; 46,7%), te su ispitanici navodili: „*Volim ovaj kamp.*“; „*Zbog obiteljske atmosfere u kampu.*“; „*Ovdje je cool.*“; „*Zajedništvo.*“ itd. Osim atmosfere u ljetni kamp dolaze i zbog vlastitog rasta (N=7; 15,6%), točnije navodili su: „*Postajem samouvjerena i motivirana.*“; „*Samosvijest (znanje o sebi) i komunikacija.*“; „*Da mi ne bude dosadno kući i kako bih imala super vrijeme i naučila biti neovisna.*“; „*Naučiti se samostalnosti i zabaviti se.*“ itd. Od ostalih razloga još se navodilo zato što su htjeli (N=6; 13,33%), zbog prijatelja (N=5; 11,11%), stjecanje novog znanja, posebno engleskog jezika (N=5; 11,11%) i zbog toga da isproba nešto novo (N=1; 2,22). Navedeni motivi prikazani su grafički na Slici 4.

Slika 4: Grafički prikaz motiva za dolazak u ruski ljetni kamp

„Youth Volunteer Center Sodrujestvo“ je volonterska organizacija koje je osnovana 2003 u Cheboksaryu te se bavi kulturnim i socijalnim projektima na lokalnoj razini od kojih je jedan i interkulturalni ljetni kampovi (<http://sodvo.ru/about/>). Kamp „Sodrujestvo“ je odabran jer je u njemu istraživačica volonterski boravila kao animator od 19. srpnja 2016. do 03. kolovoza 2016. godine, što čini ispitanik uzorak prigodnim (Mejovšek, 2013).

2. **Djeca polaznici hrvatskog ljetnog kampa** - 51 (47,7%) ispitanik je polaznik hrvatskog ljetnog kampa Zagrebački Holdnig - Podružnice Vladimir Nazor, Duga Uvala. Ukupno je bilo 30 (63,8%) dječaka, te 17 (36,2%) djevojčica u kampu Duga Uvala. Njihova prosječna dob je bila 14 godina ($M=13,8$; $SD=2,43$). U prosjeku polazili su 7 razred ($M=6,9$; $SD=1,94$), s odličnim uspjehom ($M=4,61$; $SD=0,58$).

Gotovo svi polaznici (47; 95,9%) su ranije u djetinjstvu pohađali vrtić, što je vidljivo u Tablici 1.

U nastavku Tablica 3 prikazuje frekvencije i postotke za omiljeni školski predmet polaznika, te za motiv dolaska u hrvatski ljetni kamp.

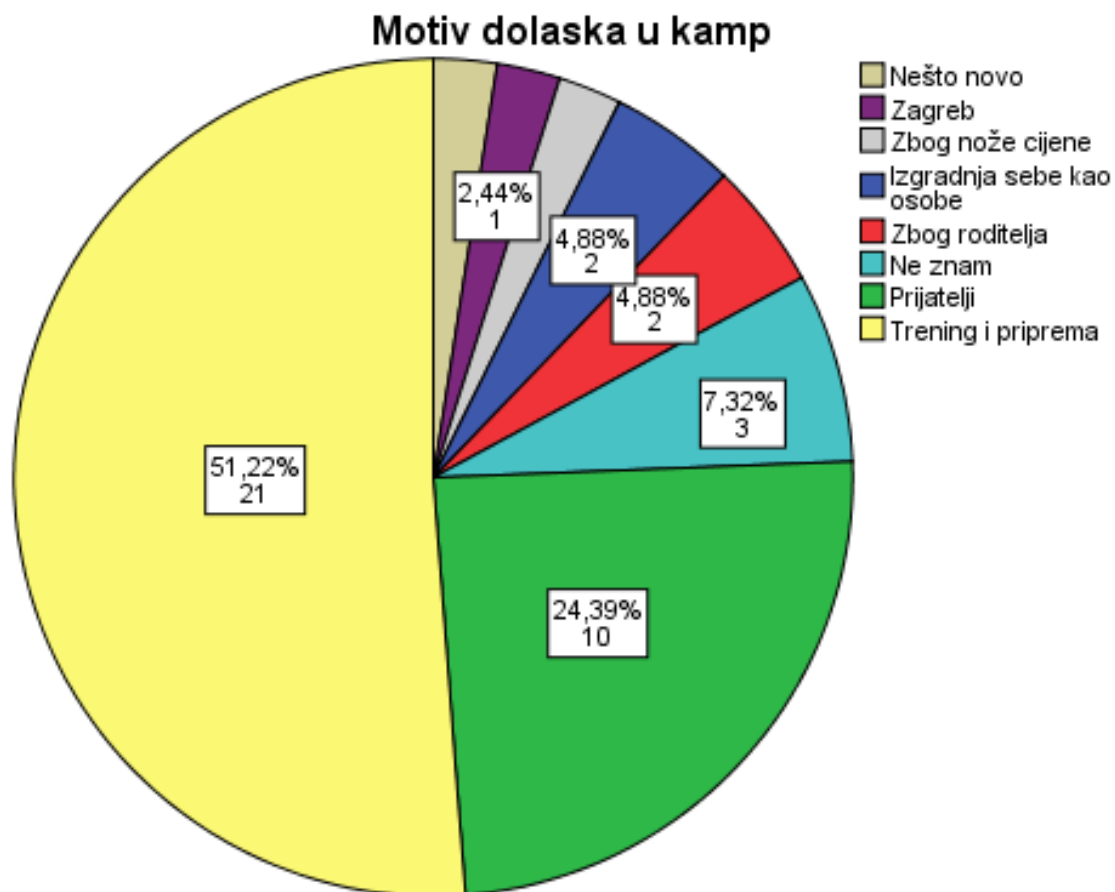
Tablica 3: Frekvencije i postoci za varijable – *Najdraži školski predmet* i *Motiv dolaska u kamp*

Najdraži predmet u školi	N	%	Motiv dolaska u kamp	N	%
Matematika	12	30,0%	Trening i priprema	21	51,2%
TZK	11	27,5%	Prijatelji	10	24,4%
Geografija	5	12,5%	Ne znam	3	7,3%
Povijest	4	10,0%	Vlastiti rast	2	4,9%
Engleski	3	7,5%	Zbog roditelja	2	4,9%
Hrv. jezik	1	2,5%	Nešto novo	1	2,4%
Biologija	1	2,5%	Zagreb	1	2,4%
Njem. Jezik	1	2,5%	Zbog niže cijene	1	2,4%
SRZ	1	2,5%			
Informatika	1	2,5%			
Ukupno	40	100 %	Ukupno	41	100 %

Naime, u najvećem djelu polaznici hrvatskog ljetnog kampa se izjašnjavaju kako im je najdraži školski predmet matematika (N=12; 30%), zatim tjelesna i zdravstvena kultura (N=11; 27,05%), a za njih 5 (12,5%) to je geografija.

Što se tiče razloga dolaska u kamp, čak polovina polaznika je tamo upravo zbog treninga i priprema (N=21; 51,22%), tu spadaju odgovori poput: „*Pripreme s klubom.*“; „*Priprema za sezonu.*“; „*Kondicijska priprema.*“ itd. Osim sportskih motiva, tu su i motivi društva, zabave i prijatelja (N=10; 24,39%), a nekolicina njih je tu zbog roditelja (N=2; 4,88%), vlastitog rasta (N=2; 4,88%), te Zagreba (N=1; 2,44%) i niže cijene kampa (N=1, 2,44%). Motivi pohađanja hrvatskog ljetnog kampa su grafički prikazani na Slici 5.

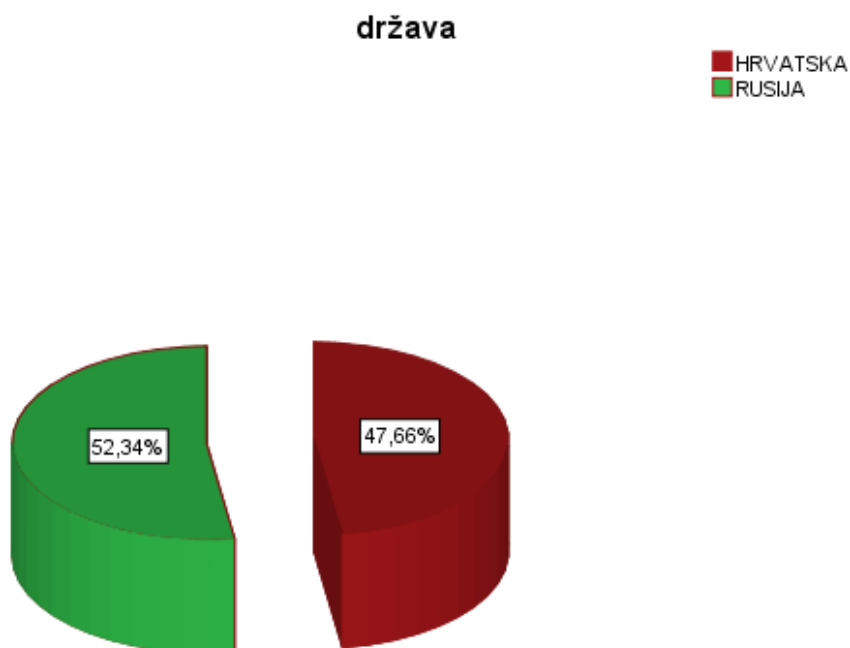
Slika 5: Grafički prikaz motiva za dolaskom u hrvatski ljetni kamp

Zagrebački Holding – Podružnica Vladimir Nazor organizira putovanja za djecu i mlade u obliku jednodnevnih i višednevnih programa boravka u različitim mjestima (<http://www.nazor.hr/default.aspx?id=7>). Jedan od njih je sportski kamp koji je bio otvoren za suradnju i istraživačica je u njemu boravila jedno popodne, kako bi prikupila potrebne podatke.

Distribucija uzorka ljetnog kampa s obzirom na državu grafički je prikazana na Slici 6.

Slika 6: Distribucija uzorka po državi

3. Edukator - N.N. osoba ženskog spola. Iako je samo 16 godina stara, ispitanica ima bogato iskustvo s ljetnim kampovima, gdje je i sama bila polaznik 7 puta, te je nakon toga 8 puta animatorica u kampu. Trenutno studira i radi u školi stranih jezika „*Language for success*“⁴ s predškolskom grupom (djeca su stara 3-7 godina). Uzimajući u obzir sve navedeno, ispitanica je u intervjuu pridonijela raspravi o problematici predškolskih kampova.

---

⁴ Škola stranih jezika „*Language for success*“ je osnovana 2007. godine u Cheboksary, Rusija. Ovo je jedina škola u regiji koja poučava čak 14 stranih jezika. Više o školi na web stranici: <http://en.language-school.ru/o-shkole/>

4.2. Mjerni instrumenti

Svi su mjerni instrumenti u ovom istraživanju pokazali zadovoljavajuće razine pouzdanosti, a to su:

- 1. EAS upitnik dječjeg temperamenta** (engl. *EAS Instrument of Childhood Temperament*) – sadrži ukupno 20 čestica u tri dimenzije – emocionalnost, aktivnost i socijabilnost. Ispitanik tvrdnje procjenjuje na Likertovoj skali od 1 (uopće se ne slažem) do 5 (potpuno se slažem). Primjer jedne čestice je: „*Razdražljivo je.*“; „*Tends to be somewhat emotional.*“; „*Склонность к эмоциональности.*“. Za ruski ljetni kamp korištena je engleska verzija upitnika (Buss i Plomin, 1975; 1984), koja je prevedena od strane profesora engleskog i ruskog jezika i književnosti. U hrvatskom ljetnom kampu isti upitnik je preuzet iz Tatalović Vorkapić i Lončarić (2015). EAS upitnik dječjeg temperamenta podijeljen na subskale pokazuje nisku razinu pouzdanosti, zbog čega se u ovom diplomskom radu za analizu temperamenta koristila sveukupna skala čija se pouzdanost pokazala prihvatljivom, bez podjele na dimenzije – emocionalnost, aktivnost i socijabilnost. Sličan problem zabilježen je u istraživanju Spence i sur. (2013) koje ukazuje da izvorne skale (čak i tri-faktorski i četiri-faktorski model) nisu pouzdane u metodologiji. Smatra se da je za slabu pouzdanost bila ključna varijabla prijevoda, koja nije bila adekvatna za razumijevanje cjelokupnog upitnika.
- 2. Upitnik otpornosti CYRM-28** (engl. *Child and Youth Resilience Measure*) – upitnik se sastoji od 28 čestica koje mjere psihičku otpornost na skali od 1-3, gdje 1=*ne*, 2=*poneka*, 3=*da*. Primjer jedne čestice: „*Osjećam se sigurno kada sam sa svojom obitelji.*“; „*I feel safe when I am with my family.*“; „*Я чувствую себя безопасностью, когда я с семьей.*“. Za potrebe ljetnog kampa u Rusiji korištena je engleska verzija preuzeta iz Resilience Research Centre (2016), a prevedena na ruski od strane profesora engleskog i ruskog jezika i književnosti. U ljetnom kampu u Hrvatskoj korišten je isti upitnik, preveden s engleskog na hrvatski jezik od strane profesorice engleskog jezika i književnosti.
- 3. Test životnog usmjerenja** (engl. *Life Orientation Test*) – sastoji se od 6 tvrdnji koje mjere opći optimizam nasuprot pesimizmu (dispozicijski optimizam) na skali od 1 (uopće se ne slažem) do 5 (u potpunosti se slažem). Primjer jedne čestice:

„Sve u svemu, očekujem da će mi se dogoditi više dobrih nego loših stvari.“; „Overall, I expect more good things to happen to me than bad.“; „В целом, я рассчитываю что со мной случится больше хороших вещей, чем плохих.“. U ljetnom kampu u Rusiji korištena je engleska revidirana verzija ovog testa (Scheier i sur., 1994), koja je potom prevedena na ruski od strane profesora engleskog i ruskog jezika i književnosti. Za potrebe ljetnog kampa u Hrvatskoj preuzeta je hrvatska verzija testa iz Rijavec, Miljković i Brdar (2008).

4. **Anketa o zadovoljstvu boravkom u kampu** – osmišljena je od strane autorice ovog diplomskog rada i mentorice, a sadrži ukupno 12 čestica kojima se ispituje 5 dimenzija boravka u ljetnom kampu – smještaj, hrana, higijena, dnevni raspored, te odnos s drugima. Primjer jedne čestice je: „*Početak radnog dana (ujutro) je bio prikladan.*“; „*Start of the daily schedule (in the morning) was appropriate.*“; „*Начало распорядка дня (утреннее) приемлемое.*“. Prijevod na engleski jezik obavila profesorica engleskog jezika i književnosti, a prijevod s engleskog na ruski izvršio profesor engleskog i ruskog jezika i književnosti.
5. **Intervju** - u svrhu ostvarivanja posljednjeg zadatka istraživanja – analiza problematike predškolskih kampova, proveden je polustrukturirani intervju. Intervjuom su se osim demografskih podataka kao što su dob, spol, obrazovanje, posao, prikupili i drugi podaci o iskustvu u ljetnom kampu, iskustvu rada s predškolskom djecom, te se na kraju otvorilo pitanje problematike ljetnih kampova za predškolsku djecu. Primjer jednog pitanja: „*Zašto nema više predškolskih kampova? (Koja je problematika)?*“; „*Why there is no more preschool camps? (What is hard about preschool camp)?*“.

4.3. Postupak

U svrhu prikupljanja podataka ovog istraživanja primijenjeni su upitnici, anketa i intervju. Nakon dobivenih potrebnih formalnih dopuštenja ulaska u kamp te provedbe istraživanja, podaci su se prikupljali u ljetnom kampu „Sodrujestvo“, Cheboksary, Rusija i u sportskom kampu Duga Uvala, Hrvatska. Polaznici su u prostorijama kampova anonimno, istovremeno popunjavali upitnike u trajanju do najviše 20 minuta. Za svoje sudjelovanje dali su usmeni informirani pristanak. Ispitanici su imali pravo

odustati u svakom trenutku, te su obaviješteni kako je anketa anonimna i da će biti korištena samo za potrebe diplomskog rada na temu „Obilježja djece polaznika ljetnih kampova: kros-kulturalna usporedba temperamenta, psihičke otpornosti i optimizma“. Povratna informacija će biti osigurana putem prikaza u okviru Festivala diplomskih radova ili drugačije ukoliko to polaznici i djelatnici kampova zatraže.

Intervju je proveden u Chebokrasy, Rusija u prostorima škole stranih jezika „*Language for success*“. Za provedbu intervjuja dobiven je usmeni informirani pristanak. Razgovor je bio individualan, anoniman, trajao je ukupno 10 minuta, te je zabilježen programom za snimanje zvuka iz kojeg je kasnije napravljen transkript.

4.4. Obrada podataka

U skladu s instrumentima istraživanja, za obradu podataka korištena je kvantitativna i kvalitativna analiza podataka.

Kvantitativna analiza podataka ostvaruje se postupcima statističke analize primjenom statističkog programa IBM SPSS 21.0. Korišten je Kolmogorov-Smirov test kako bi se ispitala normalnost distribucije frekvencija, te je potvrđeno kako se distribucije utvrđenih rezultata ne razlikuju značajno od normalnih distribucija, pa je primijenjena parametrijska statistika. U svrhu utvrđivanja razlike među polaznicima ruskog i hrvatskog ljetnog kampa u temperamentu, psihičkog otpornosti, optimizmu i u razini zadovoljstva boravkom u kampu korišten je t-test za nezavisne uzorke. Nadalje, kako bi se utvrdila povezanost polaznika ljetnog kampa u pohađanju vrtića s temperamentom, psihičkom otpornosti i optimizmom, korišten je Pearsonov koeficijent korelacije.

Kvalitativna obrada podataka provedenog intervjuja slijedila je redukciju podataka, sređivanje podataka i izvođenje zaključaka (Mužić, 2004). Odgovori na istraživačka pitanja intervjuja su razvrstani u pojedine kategorije koje slijede specifična istraživačka pitanja. Rezultati istraživanja će dodatno istražiti fenomen usporedivši dobivene odgovore s rezultatima prethodnih istraživanja.

5. REZULTATI I RASPRAVA

5.1. Temperament, psihička otpornost, optimizma i zadovoljstvo boravkom u kampu za cijeli uzorak, te odvojeno za Rusiju i Hrvatsku

Provedena je deskriptivna analiza s ciljem utvrđivanja razine temperamenta, psihičke otpornosti, optimizma i zadovoljstva boravkom u kampu. Tablica 4 prikazuje rezultate za cjelokupni uzorak.

Tablica 4: Rezultati deskriptivne statistike za cjelokupni uzorak s obzirom na temperament, psihičku otpornost, optimizam i zadovoljstvo boravkom u kampu

	M	SD	min	max	KS	p
Temperament	2,66	0,49	1,56	3,60	0,77	0,59
Psi. otpornost	2,64	0,21	2,07	3,00	0,70	0,70
Optimizam	3,70	0,66	2,17	5,00	0,92	0,36
Zad. kamp	4,10	0,61	2,17	5,00	1,16	0,13

Podaci za sve polaznike kampa (N=96) pokazuju prosječnu vrijednost $M=2,66$ ($SD=0,49$) u rasponu od 1,56 do 3,60. Umjereno visok rezultat sugerira na umjerenu razinu emocionalnosti, aktivnosti i socijabilnosti među svim kamperima. Kolmogorov-Smirov test ($K-Sz=0,77$; $p=0,59$) ukazuje da podaci ne odstupaju značajno od normalne distribucije.

Upitnikom otpornosti CYRM-28 utvrđena je prosječna vrijednost djece polaznika kampa (N=90) $M=2,64$ ($SD=0,21$), u rasponu od 2,07 do 3,00. Visoki rezultat upućuje na veliku otpornost svih polaznika ljetnih kampova. Rezultat na Kolmogorov-Smirovom testu ($K-Sz=0,70$; $p=0,70$) procjene normalnosti distribucije potvrđuje kako podaci ne odstupaju značajno od normalne raspodjele.

Test životnog usmjerenja bilježi prosječnu vrijednost $M=3,70$ ($SD=0,66$) za svu djecu polaznike kampa (N=97) i to u rasponu od 2,17 do 5,00. Viši rezultat ukazuje na optimizam među polaznicima ljetnih kampova. Kolmogorov-Smirov test ($K-Sz=0,92$;

$p=0,36$) sugerira normalnu raspodjelu rezultata, odnosno da rezultati ne odstupaju značajno od normalnosti.

Opće zadovoljstvo boravkom u kampu ($N=95$) ima prosječnu vrijednost $M=4,10$ ($SD=0,61$) u rasponu od 2,17 do 5,00. Ovako visok rezultat ukazuje na povišeno zadovoljstvo kampiranjem. Rezultat Kolmogorov-Smirovog testa ($K-Sz=1,16$; $p=0,13$) potvrđuje da distribucija ne odstupa značajno od normalne.

U nastavku, Tablica 5 pruža deskriptivne podatke za svaki kamp posebno, u Hrvatskoj za kamp Duga Uvala i u Rusiji za kamp „Sodrujestvo“.

Tablica 5: Rezultati deskriptivne statistike podijeljeni po državi s obzirom na temperament, psihičku otpornost, optimizam i zadovoljstvo boravkom u kampu

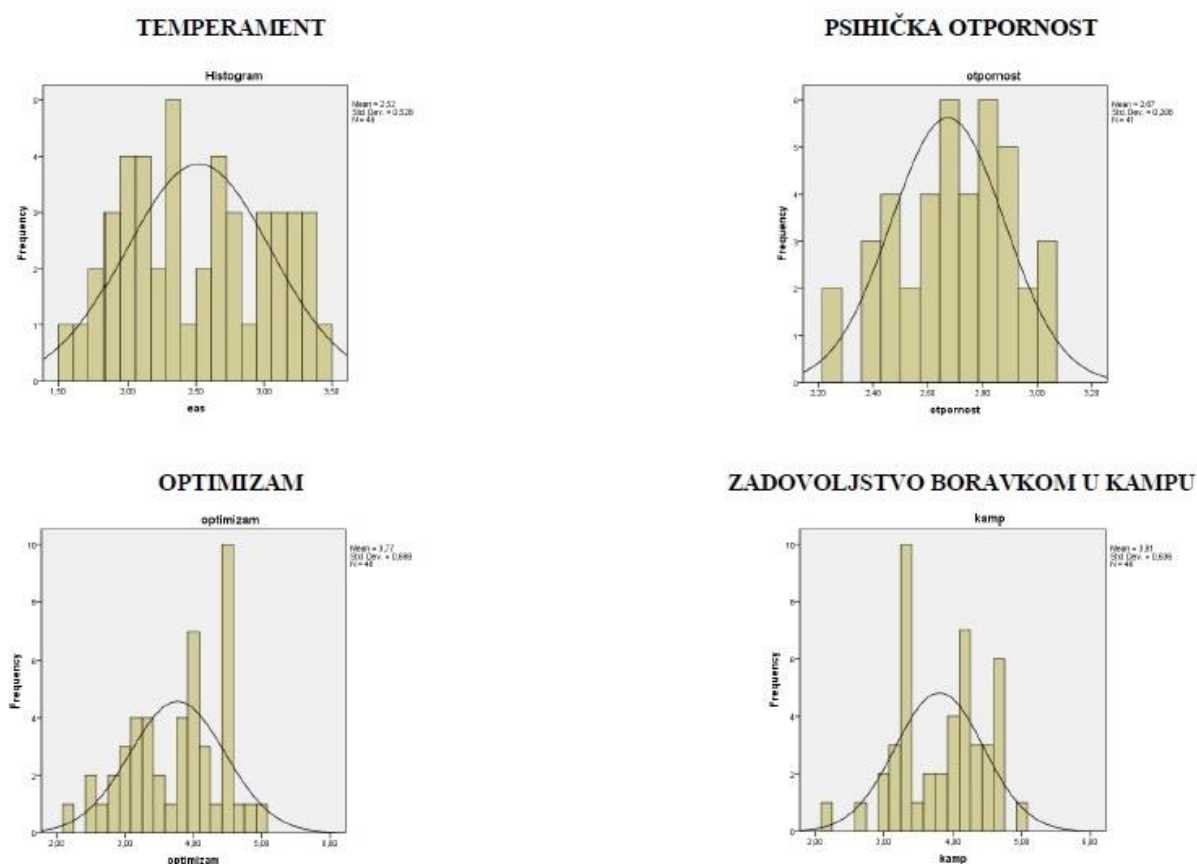
	Država	Temperament	Psih. Otpornost	Optimizam	Kamp
N	HR	46	41	48	46
	RUS	50	49	49	49
M	HR	2,52	2,67	3,77	3,81
	RUS	2,79	2,61	3,64	4,39
SD	HR	0,53	0,21	0,70	0,64
	RUS	0,43	0,21	0,64	0,44
Min.	HR	1,56	2,25	2,17	2,17
	RUS	1,80	2,07	2,33	2,92
Max.	HR	3,44	3,00	5,00	5,00
	RUS	3,60	3,00	5,00	5,00
KS	HR	0,79	0,64	0,90	0,96
	RUS	1,05	0,70	0,88	1,03
P	HR	0,57	0,80	0,39	0,32
	RUS	0,22	0,70	0,42	0,24

Utvrđuje se kako je za djecu polaznike hrvatskog ljetnog kampa prosječna razina:

- temperamenta (emocionalnosti, aktivnosti i socijabilnosti) $M=2,52$ ($N=46$, $SD=0,53$) u rasponu od 1,56 do 3,44;
- psihičke otpornosti je $M=2,67$ ($N=41$, $SD=0,21$) u rasponu od 2,25 do 3,00;
- optimizma $M=3,77$ ($N=48$, $SD=0,70$) u rasponu od 2,17 do 5,00;
- zadovoljstva boravkom u kampu $M=3,81$ ($N=46$, $SD=0,64$) u rasponu od 2,17 do 5,00;

Rezultati na Kolgomorov-Smirovom testu (K-Sz_EAS=0,79, $p=0,57$; K-Sz_CYRM=0,64, $p=0,80$; K-Sz_LOT=0,90, $p=0,39$; K-Sz_kamp=0,96, $p=0,32$) ukazuju na normalnu raspodjelu podataka. Grafički prikaz distribucije za svaki test posebno vidljiv u nastavku na Slici 7.

Slika 7: Histogrami temperamenta, psihičke otpornosti, optimizma i zadovoljstva boravkom u kampu za ispitanike Hrvatske

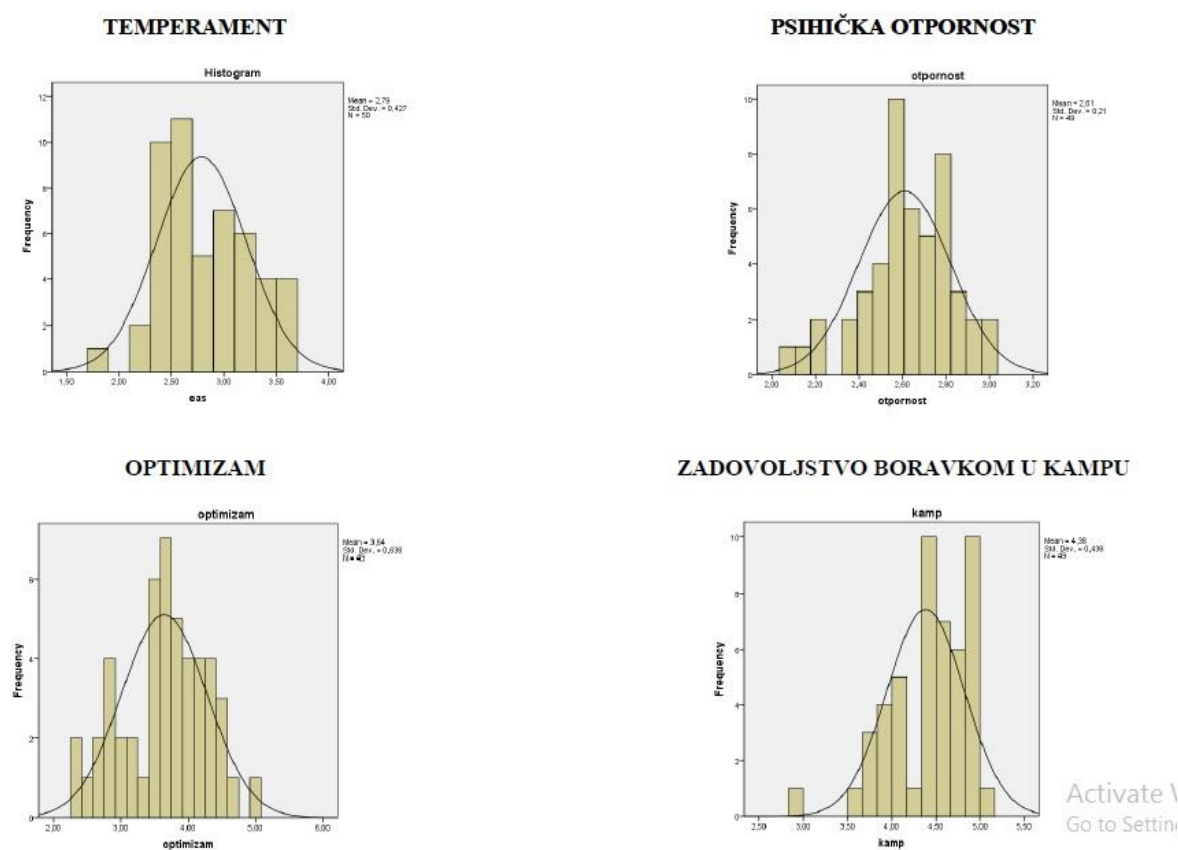
Nadalje, utvrđuje se kako je za djecu polaznike ruskog ljetnog kampa prosječna razina:

- temperamenta (emocionalnosti, aktivnosti i socijabilnosti) $M=2,79$ ($N=50$, $SD=0,43$) u rasponu od 1,80 do 3,60;
- psihičke otpornosti $M=2,61$ ($N=49$, $SD=0,21$) u rasponu od 2,07 do 3,00;
- optimizma $M=3,64$ ($N=49$, $SD=0,64$) u rasponu od 2,33 do 5,00;

- zadovoljstva boravkom u kampu $M=4,39$ ($N=49$, $SD=0,44$) u rasponu od 2,92 do 5,00;

Rezultat na Kolgomorov-Smirovom testu ($K-Sz\_EAS=1,05$, $p=0,22$; $K-Sz\_CYRM=0,70$, $p=0,70$; $K-Sz\_LOT=0,88$, $p=0,42$; $K-Sz\_kamp=1,03$, $p=0,24$) upućuju na normalnu distribuciju podataka. Grafički prikazi raspodjele podataka za svaki test posebno vidljiv u nastavku na Slici 8.

Slika 8: Histogrami temperamenta, psihičke otpornosti, optimizma i zadovoljstva boravkom u kampu za ispitanike Rusije

Prikazani podaci sugeriraju **prihvatanje prve hipoteze** koja glasi: da su utvrđene slične razine temperamenta, psihičke otpornosti i optimizma kod djece polaznika ruskog i hrvatskog ljetnog kampa. Također, rezultati upućuju i na **prihvatanje druge hipoteze** koja glasi da postoji povišena razina zadovoljstva boravkom u ruskom i hrvatskom ljetnom kampu.

5.2. Razlike među djecom polaznicima ljetnih kampova u Rusiji i Hrvatskoj

Dio problema ovog diplomskog rada odnosi se na utvrđivanje razlika u temperamentu, psihičkoj otpornosti, optimizmu i razini zadovoljstva boravkom u kampu među djecom polaznicima ruskog ljetnog kampa i hrvatskog ljetnog kampa.

5.2.1. Temperament

Proveden je t-test s ciljem utvrđivanja razlike u temperamentu između polaznika ruskog ljetnog kampa i hrvatskog ljetnog kampa.

Levenov test homogenosti ($F=3,839$; $p>0,05$) pokazuje da su varijance homogene. Rezultat t-testa ($t=-2,732$; $p=0,008$) je statistički značajan. Navedeni rezultat sugerira da postoji razlika u temperamentu između ove dvije skupine ispitanika. Djeca polaznici ruskog ljetnog kampa izražavaju veći rezultat u temperamentu ($M=2,79$; $SD=0,43$) u odnosu na djecu polaznike hrvatskog ljetnog kampa ($M=2,52$; $SD=0,53$). Točnije, polaznici ruskog ljetnog kampa imaju više izraženu emocionalnost, aktivnost i socijabilnost.

Prisjećajući se Thurberovih (2003) kampersko-praktičnih savjeta vezanih uz temperament može se zaključiti kako ruski kamp koji ima temperamentnije polaznike, treba strpljive i uviđajne animatore. S druge strane, slijedeći njegove daljnje savjete hrvatski ljetni kamp treba osvijestiti kako su polaznici lakšeg temperamenta pod većim utjecajem vršnjaka što od animatora iziskuje postavljanje i pokazivanje pozitivnog primjera uz širenje zdrave kamperske kulture.

Ne treba smetnuti s uma da je možda temperament djece u kampu različit od temperamenta djece koja ne polaze ljetne kampove, pa bi ovo svakako bila preporuka za daljnja istraživanja ovoga područja.

Istraživanje Sindik i Basta-Frljić (2008) na predškolskom uzorku hrvatske djece bilježi umjereni temperament u kojem dominira dimenzija socijabilnost, dok su na dimenzijama emocionalnost i impulzivnost postignuti najmanji rezultati. Drugo istraživanje Marčinko i Ajduković (2014) na uzorku hrvatskih adolescenata pokazalo

je kako nisko *izbjegavanje štete* i nisko *traženje novosti* pridonosi uspješnoj prilagodbi adolescenata.

S druge strane, djeca predškolske dobi u Rusiji istraživanjem Gartstein, Slobodskaya, Zyliez, Gosztyla i Nakagawa (2010) od temperamenta najviše pokazuju dimenziju *plašljivost*. U još jednoj kros-kulturalnoj studiji (Gartstein, Slobodskaya i Kinsht, 2003) ruska djeca su pokazivala veliku razinu *tjeskobe ograničenjima*. Ne postoje rezultati EAS upitnika za ruski uzorak.

5.2.2. Psihička otpornost

Proveden je t-test s ciljem utvrđivanja razlike u psihičkoj otpornosti između polaznika ruskog ljetnog kampa i hrvatskog ljetnog kampa.

Levenov test homogenosti ($F=0,088$; $p>0,05$) pokazuje kako su varijance homogene. Rezultat t-testa ($t=1,430$; $p=0,156$) nije statistički značajan. Dakle, utvrđeno je da ne postoji razlika u psihičkoj otpornosti između ove dvije skupine ispitanika. Djeca polaznici ruskog ($M=2,61$; $SD=0,21$) i hrvatskog ($M=2,67$; $SD=0,21$) ljetnog kampa izražavaju podjednako veliku psihičku otpornost.

Rezultat u kojem polaznici u oba kampa izražavaju veliku psihičku otpornost ne čudi, jer se rezilijentnost stvara u uvjetima jačanja grupne dinamike, osobnih izazova i aktivnosti na vanjskom prostoru što je u skladu s ranije spomenutim rezultatima Neill i Dias (2001), te Tai i sur. (2014). Time se uočava vrijednost ukupnog rezultata koji dokazuje kako su ljetni kampovi pouzdana mjesta za izgradnju, poticanje i jačanje psihičke otpornosti djece.

5.2.3. Optimizam

Proveden je t-test s ciljem utvrđivanja razlike u optimizmu između polaznika ruskog ljetnog kampa i hrvatskog ljetnog kampa.

Levenov test homogenosti ($F=1,304$; $p>0,05$) pokazuje homogenost varijanci. Rezultat t-testa ($t=0,917$; $p=0,008$) nije statistički značajan. Dakle, ne postoji razlika u optimizmu između ove dvije skupine ispitanika u ovom istraživanju. Djeca polaznici ruskog ($M=3,64$; $SD=0,64$) i hrvatskog ($M=3,78$; $SD=0,70$) ljetnog kampa su podjednako optimistična.

Slično kao i prethodni rezultat, niti rezultati optimizma ne iznenađuju. Štoviše, rezultat o razvijenom optimizmu u oba kampa je u skladu s istraživanjima Brown Kirschman i sur. (2010); Mischel i Wallace (2015); te Monke (2015) koji pokazuju kako je kampersko iskustvo među djecom u pozitivnoj korelaciji s optimizmom i pozitivnim mišljenjem. Također, iz rezultata Mischel i Wallace (2015) može se zaključiti kako će ispitanici ovog diplomskog rada imati bolje zdravstvene ishode, poput dužeg životnog vijeka, manje stope depresije i uspješnog suočavanja s teškim i stresnim vremenima.

Prikazani rezultati o razlikama u temperamentu, psihičkoj otpornosti i optimizmu **djelomično potvrđuju treću hipotezu** koja tvrdi da ne postoje razlike u temperamentu, psihičkoj otpornosti i optimizmu među djecom polaznicima ruskog ljetnog kampa i hrvatskog ljetnog kampa. Rezultati su samo djelomično potvrđeni jer je dobivena statistički značajna razlika u temperamentu, gdje djeca polaznici ruskog ljetnog kampa bilježe veću razinu emocionalnosti, aktivnosti i socijabilnosti. S druge strane, mjerenja psihičke otpornosti i optimizma nisu pokazala statistički značajne razlike među djecom polaznicima ruskog i hrvatskog ljetnog kampa što je u skladu s trećom hipotezom ove studije. Uzimajući u obzir teškoće s mjerenjem temperamenta u ovom istraživanju, preporuka za buduća istraživanja je da se ispita temperament na većem i slučajnom uzorku djece polaznika kampova, kako bi se utvrdilo postoje li razlike u temperamentu doista ili ne. Također, kao što je i prije navedeno, bilo bi zanimljivo ispitati postoje li razlike u temperamentu djece koja polaze i koja ne polaze kampove.

5.2.4. Razina zadovoljstva

Proveden je t-test s ciljem utvrđivanja razlike u zadovoljstvu boravkom u kampu između polaznika ruskog ljetnog kampa i hrvatskog ljetnog kampa.

Levenov test homogenosti ($F=10,248$; $p<0,01$) pokazuje kako varijance nisu homogene. Rezultat t-testa ($t= -5,129$; $p=0,000$) je statistički značajan. Rezultat upućuje na razlike u zadovoljstvu boravkom u kampu između ove dvije skupine ispitanika. Djeca polaznici ruskog ljetnog kampa ($M=4,38$; $SD=0,44$) su zadovoljniji boravkom u kampu u odnosu na polaznike hrvatskog ljetnog kampa ($M=3,81$; $SD=0,64$).

S ciljem boljeg razumijevanja utvrđenih razlika, u nastavku slijedi deskriptivna analiza po dimenzijama Ankete o zadovoljstvu boravkom u kampu, subskale su:

- *smještaj* - odnosi se na sobe i vanjsko okruženje;
- *hrana* - odnosi se na kvalitetu hrane i kantinu;
- *higijena* - odnosi se na toalete i tuševe;
- *dnevni raspored* – odnosi se na početak radnog dana, dnevne aktivnosti i aktivnosti učenja;
- *odnos s drugima* - odnosi se na nova prijateljstva, ugodno vrijeme s drugima i komunikaciju s animatorima.

Deskriptivni podaci za navedene subskale vidljivi su u Tablici 6.

Tablica 6: Rezultati deskriptivne statistike za subskale Ankete o zadovoljstvu boravkom u kampu po državi.

Subskale	Hrvatski kamp				Ruski kamp			
	M	SD	min.	max.	M	SD	min.	max.
Smještaj	7,56	1,57	4,00	10,00	8,59	1,15	6,00	10,00
Hrana	6,76	2,03	2,00	10,00	8,673	1,70	5,00	10,00
Higijena	7,46	1,82	3,00	10,00	6,92	2,07	2,00	10,00
Dnevni raspored	11,10	2,53	7,00	15,00	14,14	1,19	9,00	15,00
Odnos s drugima	12,04	2,45	6,00	15,00	14,29	1,27	9,00	15,00

Prikazani rezultati sugeriraju da ruski ljetni kamp bilježi veće zadovoljstvo u četiri od pet subskala. Slijedom toga polaznici ruskog ljetnog kampa su zadovoljniji smještajem ($M=8,59$; $SD=1,15$), hranom ($M=8,67$; $SD=1,70$), dnevnim rasporedom ($M=14,14$; $SD=1,19$) i odnosom s drugima u kampu ($M=14,29$; $SD=1,27$) u odnosu na polaznike hrvatskog ljetnog kampa (smještaj – $M=7,56$; $SD=1,57$, hrana – $M=6,76$; $SD=2,03$, dnevni raspored – $M=11,10$; $SD=2,53$ i odnos s drugima – $M=12,04$; $SD=2,45$). Higijena je jedina subskala u kojoj su djeca hrvatskog kampa zadovoljniji ($M=7,46$; $SD=1,82$) od djece polaznika ruskog ljetnog kampa ($M=6,92$; $SD=2,07$).

Podatak o visokom zadovoljstvu boravkom u kampu kod ruskih polaznika, preciznije zadovoljstvom s dnevnim rasporedom i odnosom s drugima u kampu, je u skladu s istraživanjem Gillard (2014) koje je izvijestilo da se kamperima za 97% povećala

razina prijateljstva, te da se njih 88% složilo da kamp ima zabavne i jako zabavne programe.

Nakon što su se ispitanici izjasnili o zadovoljstvu boravkom u kampu, postavljeno im je pitanje otvorenog tipa – *Što ti se najviše sviđelo u kampu?* Najčešćim odgovorima je naknadno pridodana brojčana vrijednost kako bi navedene čestice bilo lakše obraditi. Stoga Tablica 7 prikazuje frekvencije i postotke za navedenu varijablu.

Tablica 7: Frekvencije i postoci za varijablu *Što ti se najviše sviđelo u kampu?*

Najbolje od kampa	Ruski kamp		Najbolje od kampa	Hrvatski kamp	
	N	%		N	%
Atmosfera	46	86,8%	Atmosfera	25	58,1%
Nastava engleskog	4	7,5%	More	7	16,3%
Multikulturalnost	3	5,7%	Natjecanja	6	14,0%
			Slobodno vrijeme	5	11,6%
Ukupno	53	100 %	Ukupno	51	100%

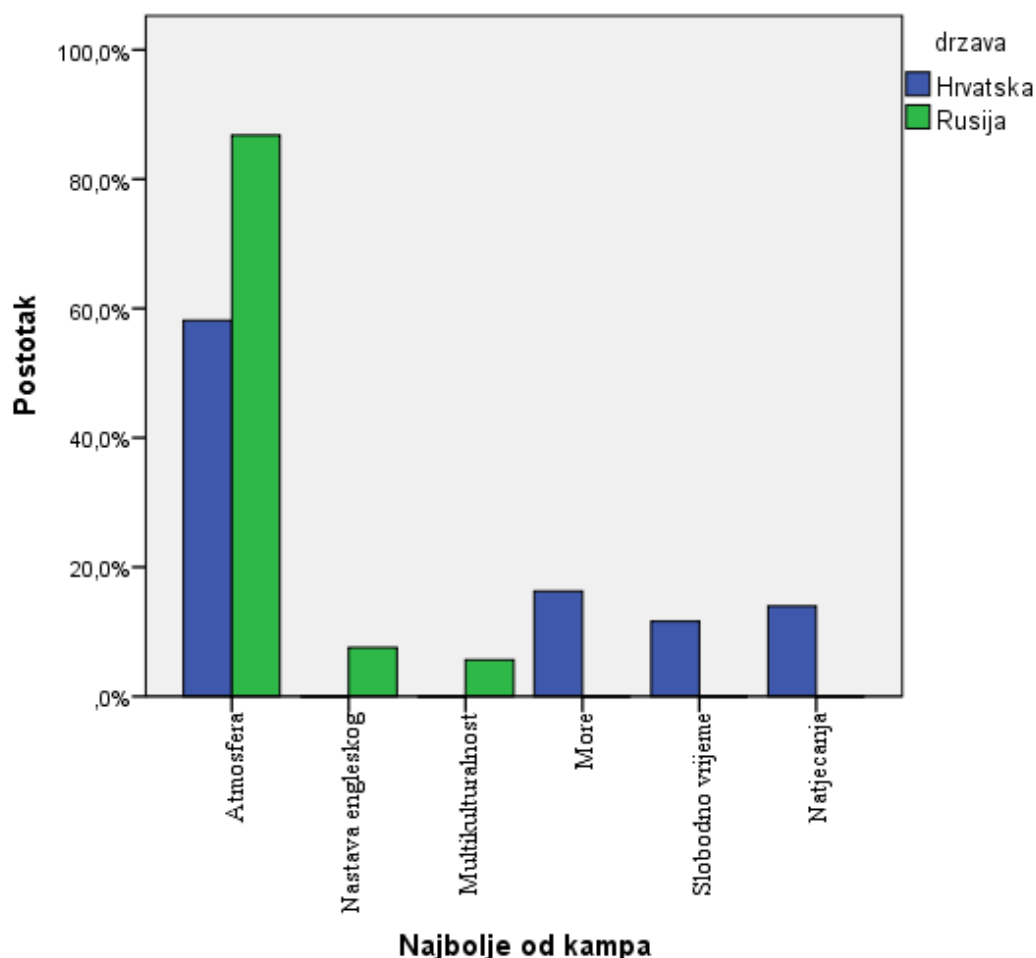
U ruskom ljetom kampu polaznici su u najvećoj mjeri zadovoljni sa samom atmosferom kampa (N=46; 86,8%), a tu spadaju odgovori poput: „*Događaji, zajedništvo, duh kampa, atmosfera, ljudi.*“; „*Organizacija igara i događaja za (drugu) djecu, atmosfera u kampu zbog čega kamp i je tako popularan. Zahvalan sam na slozi (koja ovdje vlada).*“; „*Sodrujestvo (ime kampa) je najbolji kamp kojeg je nemoguće zaboraviti. Jednostavno postaneš dio ove obitelji.*“; „*ponovno vidjeti stare prijatelje iz Yoshkar Ola and Nyjniy Novgorod (Sasha and Masha and Zoya Vasyutina).*“ itd. U nešto manjoj mjeri polaznici su izdvojili nastavu engleskog jezika (N=4; 7,5%) kroz odgovore: „*Kako bih pohađala različite događaje i satove engleskog.*“; „*Lekcije engleskog.*“. Kao posljednji odgovor istaknula se multikulturalnost (N=3; 5,7%): „*Prilika da izmijenim kulturne vrijednosti s ljudima iz drugih zemalja.*“; „*Upoznati nove ljude i volontere, naučio sam novih stvari od njih, zanimljive igre, zabavne lekcije i dobro provodim vrijeme. Sodrujestvo 2016 - jedna ljubav.*“.

Polaznici hrvatskog ljetnog kampa također su izdvojili atmosferu kampa, ali u nešto manjem razmjeru (N=25; 58,1%), kroz odgovore: „*Hrana, more, treneri, kuhari*

(dobra hrana i lijepo raspoloženje).“; „Društvo, plaža, more.“; „Dobri treninzi, dobra atmosfera, dobri prijatelji, sve u svemu 5.“ itd. Od ostalog, hrvatski kamperi su navodili *more* (N=7; 16,3%), *natjecanja* (N=6; 14%) i *slobodno vrijeme* (N=5; 11,6%). Iz prikazanih rezultata ističe se posebnost svakog kampa, tako je ruski ljetni kamp poseban po svojoj atmosferi zajedništva, učenju stranih jezika i multikulturalnosti. S druge strane hrvatski ljetni kamp se ističe po sportskoj atmosferi, priobalnom smještaju te slobodnom vremenu polaznika. Uzimajući u obzir i prethodno spomenute rezultate, u poglavlju 4.1. Ispitanici, o motivima za dolazak u kamp - atmosfera, vlastiti rast, prijatelji, novo znanje, trening i priprema itd. može se povući poveznica između rezultata ovog diplomskog rada s podacima istraživanja American Camp Association (2005) koje tvrdi da kamp promovira prednosti poput samopouzdanja, razvoja samostalnosti, socijalnih vještina, vještina vođenja i duhovnosti.

Usprkos navedenim prednostima kod oba kampa, statistički podaci pokazuju da veće zadovoljstvo vlada u ruskom ljetnom kampu, što je grafički prikazano na Slici 9. Dakle, u oba se kampa istaknula varijabla pozitivna *atmosfera*, ali je uvjerljivo više percipirana u ruskom ljetnom kampu. Ostale varijable nisu zabilježene u oba kampa, već u svakom posebno.

Slika 9: Usporedba *najboljega od kampa* u hrvatskom i ruskom ljetnom kampu.

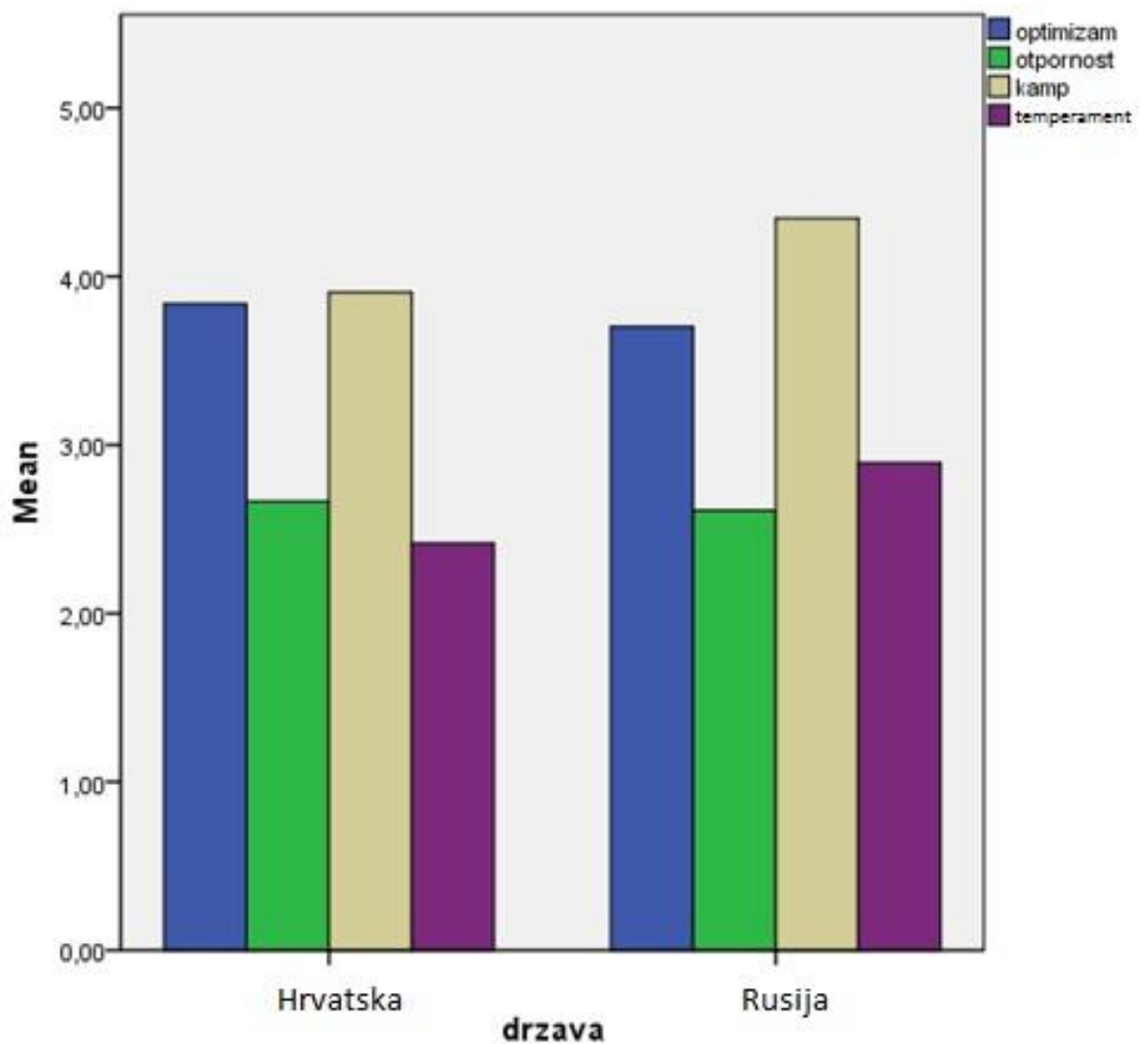

Ovakvi rezultati se mogu kulturološki objasniti. Naime, u uvodu je spomenuto kako u Rusiji već postoji duga tradicija ljetnog kampiranja te je danas izuzetno popularna (Bromwich i Shearlaw, 2016). Dakako da u ovakvim uvjetima organizatori ljetnog kampa, posebice onoga s dugom tradicijom, imaju bolje i veće uvjete za napredovanjem koje dolazi s godišnjom evaluacijom. S druge strane kultura ljetnog kampiranja u Hrvatskoj je na samom začetku, pa se ne postižu toliko visoki rezultati zadovoljstvom boravkom u kampu, što ne znači da se s godinama neće poboljšati.

Ovim rezultatima **odbacuje se četvrta hipoteza** koja je glasila da ne postoje razlike u razini zadovoljstva boravkom među djecom polaznicima ruskog ljetnog kampa i hrvatskog ljetnog kampa. Postoji statistički značajna razlika u zadovoljstvu boravkom u kampu, gdje polaznici ruskog ljetnog kampa izražavaju veće zadovoljstvo od polaznika hrvatskog ljetnog kampa.

U svrhu lakšeg praćenja dosadašnjih rezultata Slika 10 nudi grafički prikaz temperamenta (EAS), psihičke otpornosti, optimizma i zadovoljstva boravkom u kampu zasebno za svaku državu. Stoga se jasno vidi kako stupac „kamp“ (zadovoljstvo boravkom u kampu) i EAS (temperament) veći kod ruskih ispitanika, nego u hrvatskih. Nadalje, lako se uočava kako su razine psihičke otpornosti i optimizma podjednako velike u obje države.

Slika 10: Grafički prikaz temperamenta, psihičke otpornosti, optimizma i zadovoljstva boravkom u kampu po državi.

5.3. Odnos između temperamenta, psihičke otpornosti, optimizma i zadovoljstva boravkom u kampu

Provedena je bivarijatna korelacija s ciljem testiranja povezanosti između pohađanja vrtića, temperamenta, psihičke otpornosti, optimizma i zadovoljstva boravkom u kampu. Rezultati su prikazani u nastavku u Tablici 8.

Tablica 8: Korelacijska matrica

	Temp.	Psih. Otp.	Optimizam	Zad. Kamp	Vrtić
Temperament	1	-0,184	-0,027	0,220*	0,023
Psih. Otpornost		1	0,370**	0,093	-0,010
Optimizam			1	0,030	0,032
Zad. kamp				1	-0,040
Vrtić					1

Utvrđeno je da između varijable temperament i zadovoljstvo boravkom u kampu postoji niska povezanost, jer je Pearsonov koeficijent korelacije $r=0,220$, te je statistički značajan jer je $p=0,038$. Dakle, što ispitanici izražavaju veći temperament to su zadovoljniji boravkom u kampu.

Ranije spomenuta premisa o povezanosti pozitivnih prijateljstava s visoko društvenom i emocionalnom djecom (Damon i sur., 2006) se na neki način ocrta i u ovom diplomskom radu. Rezultati zadovoljstva boravkom u kampu, točnije visok rezultat na subskali *odnos s drugima* u kampu kod ruskih kampera, potvrđuje kako više temperamentni ruski polaznici imaju uspješnije odnose s drugima. Osim navedenog tumačenja, treba imati na umu da su tipovi ruskog i hrvatskog ljetnog kampa drugačiji. U Rusiji to je bio jezični kamp, dok se u Hrvatskoj radilo o sportskom kampu, pa se temperament djece može povezati i s tipom kampa. Upravo Thomas i Chess (1989) ovo nazivaju *goodness of fit*⁵, a pod tim smatraju kako je dječje okruženje komatibilno s njihovim temperamentom. Drugim riječima termin predstavlja stupanj u kojem se

⁵ Slobodan prijevod: ocjena prilagodbe.

temperament pojedinca slaže sa zahtjevima i očekivanjima njegova ili njena socijalnog okruženja. U ovom slučaju, to socijalno okruženje jest tip ljetnog kampa – jezični i sportski program. U kampu, animatori su dužni kreirati ozračje u kojem će se i temperamentnija i manje temperamentna (emocionalnost, aktivnost i socijabilnost) djeca osjećati opušteno, te ujedno moći slobodno izraziti sebe kao osobe. Po tome, djeca koja izražavaju veću emocionalnost, aktivnost i socijabilnost bolje odgovara jezični tip ljetnog kampiranja.

Osim toga, utvrđeno je da između varijable psihička otpornost i optimizam također postoji niska povezanost, jer je Pearsonov koeficijent korelacije $r=0,370$, te je statistički značajan jer je $p=0,001$. Dakle, što ispitanici izražavaju veću psihičku otpornost izražavaju i veći optimizam.

Navedeni rezultat pozitivne povezanosti psihičke otpornosti i optimizma u skladu je s tvrdnjama Mischel i Wallace (2015) koji smatraju da ljetni kamp promiče optimizam i pozitivno mišljenje što između ostalog vodi ka boljem suočavanju s teškim i stresnim situacijama. Karakteristike kao što su optimizam, samopoštovanje i samoučinkovitost imaju pozitivan utjecaj u ranim razvojnim godinama, te tako potiču uvjete za rast i razvoj vlastite psihičke otpornosti (Srivastava, 2011). Isto tako, istraživanje Sabouripour i Roslan (2015) pokazuje snažnu pozitivnu povezanost između psihičke otpornosti i optimizma, te da optimizam predviđa psihološku otpornost među studentima. Studija Thorne (2015) upućuje na isti zaključak, jer je dokazano da pojedinci koji pokazuju visoku razinu psihičke otpornosti pokazati će i veliku razinu optimizma. Ovakvi rezultati dakako potvrđuju da se optimizam i psihička otpornost nadopunjuju i prate u nepovoljnim situacijama. Što opravdava literaturu koja govori da upravo optimizam odražava pozitivan stav osobe prema nepovoljnim uvjetima i time ovu varijablu čini ključnom osobinom u izgradnji psihičke otpornosti. Budući da su ove dvije psihološke karakteristike povezane i izvan okružja ljetnog kampa, itekako je poželjno izgraditi barem jednu od njih kod djece, kako bi se nove generacije lakše nosile s modernim doba izazova i konkurencije.

Utvrđeno je da između ostalih varijabli ne postoji statistički značajna povezanost.

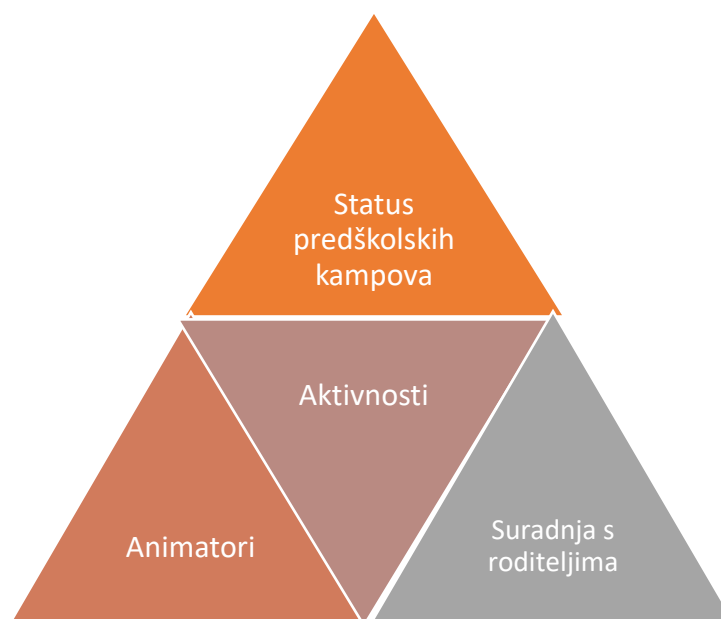
Prikazani rezultati sugeriraju **djelomično prihvatanje pete hipoteze** koja glasi da postoji pozitivna povezanost između pohađanja vrtića, temperamenta, psihičke otpornosti, optimizma i zadovoljstva boravkom u kampu. Hipoteza je djelomično

potvrđena jer je zabilježena statistički značajna pozitivna povezanost između temperamenta i zadovoljstva boravkom u kampu, te između psihičke otpornosti i optimizma. Međutim, preporuča se da buduća istraživanja obuhvate uzorak djece i koja su polazila vrtić i ona koja nisu, s obzirom da dobiveni nalaz o neznačajnosti korelaciju između pohađanja vrtića s preostalim varijablama treba uzeti s velikim oprezom jer je više od 90% ispitanika ove studije polazilo vrtić.

5.4. Predškolski kampovi

Diskusija problematike predškolskih kampova analizirana je iz intervjua s edukatoricom višednevnog kampa kroz teme prikazane na Slici 11:

Slika 11: Problematika predškolskih kampova

5.4.1. „Status“ predškolskih kampova

Pitanja manje popularnosti predškolskih kampova, koje je ranije spomenuto, edukatorica objašnjava na ovaj način:

„Nema predškolskih kampova sigurna sam da je tome tako zbog dobi. Djeca koja su stara 6 godina su još uvijek premlada za ovakav kamp jer trebaju ostati sama, bez njihovih roditelja, te s ljudima koje ne znaju. Također, u toj dobi djeca još nisu spremna živjeti sama, npr. sama se trebaju tuširati, jesti i slično, a najmlađi to još uvijek ne mogu, ne svi. Npr. kada u ovom kampu imamo tako mlađeg polaznika (7,8 godina) pomažem mu da se otušira, opere kosu ako ne može, pa je problem ako imam 10-15 takve djece - nitko ne zna kako jesti, što raditi. Nadalje, tako mala djeca su još uvijek previše emocionalna, teško je pripremiti aktivnosti za sve. Jednostavno zbog dobi nisu dovoljna spremna (kao starija djeca).“.

S ovakvim razlozima slažu se i drugi autori, tako Kimmelman (2011) navodi da je pružanje iskustva kampiranja za najmlađe izuzetna korist dnevnih kampova, upravo iz razloga što su djeca premlada da bi prespavala. Isti autor dalje navodi da je izrazito važno to što dnevni kampovi pružaju temelje za boravak izvan obitelji.

Slično kao i spomenuti autor, edukatorica nudi rješenje ovakvog problema kroz dnevne kampove, navodeći:

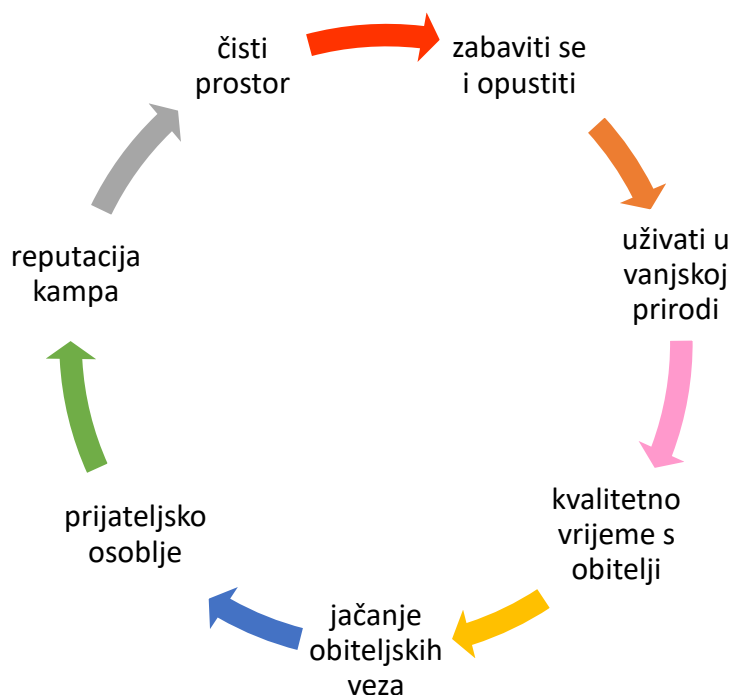
„Prijedlog za problem (što predškolskoga djeca ne mogu pohađati višednevni kamp) jest možda da se organizira kamp u gradu bez noćenja, pa bi to zapravo bili dnevni ili poludnevni kampovi, tako da bi se mogle raditi neke aktivnosti s njima, male igre, lekcije. Time bi se djeca osjećala bolje, ne bi im toliko nedostali roditelji (u odnosu na opisani kamp). Ovo bi bilo sličnije vrtiću, ali uz više zanimljivijih aktivnosti.“

Čitajući literaturu ljetnih kampova, nameće se još jedno rješenje za kampiranje predškolske djece, a to su *obiteljski kampovi* koji postaju sve popularniji diljem Amerike, te predstavljaju jedinstvenu alternativu tradicionalnom ljetnom odmoru. Costello (2017) navodi da se o obiteljskim kampovima treba razmišljati kao i o tradicionalnim ljetnim kampovima, uz to da su mama, tata, čak i bake i djedovi dobrodošli pridružiti se djeci. Prema Baughman i Elmer (2012) to su tipični višednevni kampovi osmišljeni da pruže iskustvo kampiranja djeci i članovima obitelji povećavajući obiteljsko funkcioniranje. Poput većine kampova, obično se sastoje od velikog vanjskog prostora, jednostavnog smještaja i blagovaonice (Weise, 2013).

Postoji različita ponuda za roditelje, tako se u jednima roditelji pridružuju svakodnevnim aktivnostima djece (spavanje, objed u kantini, sudjelovanje u dnevnom programu itd.), dok drugi kampovi djeluju više kao obiteljska naselja. Pa se nude opsežni programi za djecu i aktivnosti posebno planirane samo za roditelje (kao što je degustacija vina), te dobro opremljen smještaj s uslugama sluškinja i privatnim kupaonicama (Costello, 2017). U svakom slučaju, iskustvo kampiranja može biti autentično za vas i vaše dijete onoliko koliko se želi.

Istraživanje Baughman i Elmer (2012) bilježi kako su roditelji izdvojili ove razloge dolaska u obiteljski kamp (Slika 12):

Slika 12: Razlozi dolaska u obiteljski kamp

Prema tome, postoje prednosti obiteljski kampova i za predškolsku djecu su jedna od potencijalnih alternativa. Budući da su spomenuti kampovi dobili svoj zamah trenutno samo u Americi, tek kada i druge zemlje prepoznaju prednosti ovog kampiranja opravdano će postati poželjna destinacija ljetnog odmora svake obitelji.

5.4.2. Aktivnosti predškolskog kampa

Dnevne aktivnosti u svakom kampu trebaju biti pažljivo odabrane. Dakako, predškolske kampove polazi specifična populacija s kojom se treba raditi na učenju kroz igru. Upravo u prvih deset godina života, igra je dječje osnovno sredstvo stjecanja znanja i društvene interakcije (Duran, 2011). Edukatorica navodi slično kada kaže:

„Mislim da ako se govori o organiziranju kampova za predškolsku djecu ili kako raditi s predškolskom djecom, treba se razumjeti, znati što djeca žele i mogu - npr. kada ja radim s malom djecom znam koje aktivnosti mogu raditi s njima - puno pjesama, puno igara, vole trčati... djeca trebaju osjećati da je sve igra, a ne lekcija (učenje). Tako da je to poanta, oni trebaju misliti da se ti igraš s njima - trebaju se zabavljati. Važne informacije daješ im ne na ozbiljan način jer je to njima teško i ne mogu pratiti lekcije, pisati i sl. Pa je igra dobra ideja kroz koju mogu ponešto naučiti.“

Slično prepoznaju i roditelji u istraživanju McDowell (2008) glazbenog predškolskog kampa kada navode da su sviranje instrumenata, pjevanje i plesanje na muziku (puzanje, kotrljanje, hodanje, skipanje i skakanje) bile najcjenjenije aktivnosti među njihovom djecom. Također, shvaćaju da uživanje u aktivnosti nije bilo jednako za sve dobne skupine, odnosno da drugačije vrijednosti prima jednoipolgodišnje dijete i četverogodišnje dijete. U svakom slučaju glazba u ranom djetinjstvu potiče učenje i rast u svim područjima dječjeg razvoja – priprema ih za buduće uvjete učenja, povećava samopoštovanje, samokontrolu, pažnju i vještine socijalizacije, te stvara mogućnosti za roditelje i djecu da zajedno provode vrijeme.

Upravo ovo prepoznaje i tržište predškolskih kampova, te se reklamiraju na sličan način ističući: „Svaki od 10 tjedana ljeta bit će popunjeni igrom, kreativnim projektima, te tematski podijeljenim aktivnostima. Mnogi lokalni profesionalci i organizacije će nam se pridružiti u pružanju dobno-prikladnih aktivnosti.“ (<http://en.language-school.ru/o-shkole/>).

5.4.3. Uloga animatora

Edukatorica na samom početku govori o motivaciji za radom u kampu. Govori kako ju u ljetne kampove privlači organizacija rada, izazovi u radu s djecom iz perspektive animatora, te posebnost programa – volonteri iz inozemstva i učenje stranih jezika. Prema tome, kampovi iziskuju zainteresirano i profesionalno osoblje koje će biti sposobno odrediti razvojno prikladne aktivnosti za djecu polaznike kampa. Edukatorica u intervjuu objašnjava ulogu animatora u višednevnom kampu:

„Organizacija i priprema aktivnosti, te paziti na djecu - da ne slome ništa, da se ne svađaju jedni s drugima, paziti na njih i njihovo ponašanje; igrati različite igre s njima tijekom slobodnog vremena jer oni su tamo da se zabave, pa je na meni da im omogućim da tamo i uživaju; tijekom dana trebam ih zvati na različite aktivnosti, npr. sada je vrijeme ručak, sada za sastanak i sl. Ako imaju neke probleme sa sobom npr. da su se ozlijedili, dođu do mene, pa im omogućim da razgovaraju sa svojim roditeljima ako je potrebno ili da im dam neki lijek. Tako da u slučaju čega, trebaju kontaktirati animatora. Navečer, nakon aktivnosti trebaju ići u krevet, pa je na meni da provjerim da li spavaju, pripazim na njih da nitko ne trči po hodniku. Animatori se izmjenjuju na noćnim dužnostima koje traju do 1 u noći. Do 1 sjedimo, osluškujemo

da li spavaju i brinemo se da nisu izvan kreveta. Isto tako postoje dužnosti i tijekom dana, kada nemamo nastavu ili neke druge aktivnosti, trebamo biti vani (na dvorištu) s djecom - kontrolirati svu djecu, da sve ide kako treba, da nisu sami, da ništa ne pode po krivu.“.

Uloga animatora u dnevnom kampu je ista, samo što se izostavljaju noćne dužnosti budući da polaznici na kraju dana idu svojim kućama. Wallace (2007) navodi kako animator treba posjedovati komunikacijske vještine, pokazati poštovanje prema sebi, drugima i zajednici, biti odgovoran i ponosan što nekome može biti mentor. Osim toga, Cronin (2016) ističe da je za posao animatora važna i samo-evaluacija u kojoj otkrivamo svoje prednosti i mane, te se učimo nositi s njima u kampu. Autori se više-manje slažu i nadopunjuju u vještinama potrebnim za posao animatora, ali u svakom slučaju taj posao nužno uključuje pružanje pozitivnog primjera kamperima.

5.4.4. Suradnja s roditeljima

U oba kampa, a posebice u dnevnom kampu je važno uspostaviti pozitivnu suradnju s roditeljima djece polaznika. Tako edukatorica objašnjava iz svoje perspektive:

„Što se tiče kontakta s roditeljima, oni su u kampu prvi dana kada dovode djecu, ali obično bismo imali osobu koja je zadužena za svaki kontakt s roditeljima. A u sredini kampa imamo "Obiteljski/roditeljski" dan, pa tada roditelji dođu i tada bi eventualno razgovarala s roditeljima, odgovarala na neka njihova pitanja o životu (u kampu), aktivnostima. Ali uobičajeno, kada roditelji imaju neka pitanja ili probleme razgovaraju s voditeljicom kampa.“.

Dakle, sličnost je da animatori u oba kampa imaju kontakt s roditeljima, ali suradnja se postavlja s direktorima kampova. Upravo ovo je jedna od ključnih koristi dnevnih kampova koje navodi Kimmelman (2011).

6. ZAKLJUČAK

Ljetni kampovi su popularni fenomen koji i dalje često privlači pažnju istraživača. Ovom kontekstu pridodane su složene kategorije pozitivne psihologije kao što su temperament, psihička otpornost i optimizam. Stoga ovaj rad pruža drugačiju dimenziju ljetnih kampova jer ispituje odnos temperamenta, psihičke otpornosti, optimizma i djece polaznika ljetnih kampova u Rusiji i Hrvatskoj. Teorijska i empirijska analiza pruža naredne osnovne zaključke koji se ne mogu generalizirati.

Premda ova studija sadrži nedostatke koji se ogledaju u nekoliko aspekata: mali broj ispitanika, prigodan uzorak, te poteškoće u obradi podataka EAS upitnika koji zbog niske pouzdanosti nije analiziran po previđenim dimenzijama, već samo u cijelosti; njezin je doprinos iznimno velik. Radi se o jednom od rijetkih istraživanja u našoj zemlji, te o jednom od rijetkih kros-kulturalnih istraživanja s ispitanim varijablama.

Deskriptivni rezultati istraživanja upućuju prihvatanje hipoteze 1 i hipoteze 2; jer je zabilježena velika razina temperamenta, psihičke otpornosti, optimizma i zadovoljstva boravkom u kampu kod djece polaznika ruskog i hrvatskog ljetnog kampa.

Daljnja analiza rezultata sugerira djelomično prihvaćanje hipoteze 3 o ne postojanju razlika u temperamentu, psihičkoj otpornosti i optimizmu među djecom polaznicima ruskog ljetnog kampa i hrvatskog ljetnog kampa. Rezultati su samo djelomično potvrđeni jer je dobivena statistički značajna razlika u temperamentu, gdje djeca polaznici ruskog ljetnog kampa bilježe veću razinu emocionalnosti, aktivnosti i socijabilnosti. Budući da u istraživanju nisu sudjelovala djeca koja nisu polaznici kampa, nije moguće donositi uopćene zaključke o utvrđenoj razlici. Naime, moguće je da postoje kulturološke razlike u temperamentu ruske i hrvatske djece, pa je ona vidljiva i kod djece polaznika kampova, a moguće je da to i nije tako, već specifičnost djece polaznika kampova. Kako bi se utvrdilo što je točno u pitanju, potrebno je provesti istraživanja koja će u fokusu imati kros-kulturalno istraživanje temperamenta djece općenito u pojedinim zemljama. Također, važno je uzeti u obzir poteškoće u primjeni EAS skale, koje se pripisuju jezičnoj nerazumljivosti. Iz ovoga proizlazi i preporuka za buduća istraživanja, a to validacija ruske verzije EAS upitnika. S druge strane, mjerenja psihičke otpornosti i optimizma nisu pokazala statistički značajne

razlike među djecom polaznicima ruskog i hrvatskog ljetnog kampa što je u skladu s prvom hipotezom ove studije. No, kao i kod varijable temperamenta, tek s ispitivanjem kontrolne skupine djece koja ne polazi kamp, moguće je utvrditi efekt sudjelovanja u kampu na veću psihičku otpornost i optimizam djece.

Hipoteza 4 o ne postojanju razlike u razini zadovoljstva boravkom među djecom polaznicima ruskog ljetnog kampa i hrvatskog ljetnog kampa je odbačena. Postoji statistički značajna razlika u zadovoljstvu boravkom u kampu, gdje polaznici ruskog ljetnog kampa izražavaju veće zadovoljstvo od polaznika hrvatskog ljetnog kampa. Dobiveni rezultat preporuča se dodatno istražiti jer tip kampa (specijalizirani program aktivnosti) potencijalno može objasniti veće, odnosno manje, nezadovoljstvo polaznika konkretnog kampa.

Hipoteza 5 o pozitivnoj povezanosti između pohađanja vrtića, temperamenta, psihičke otpornosti, optimizma i zadovoljstva boravkom u kampu je djelomično potvrđena. Hipoteza je djelomično potvrđena jer je zabilježena statistički značajna pozitivna povezanost između temperamenta i zadovoljstva boravkom u kampu, pa što je izmjerena veća razina temperamenta djece oni su zadovoljniji boravkom u kampu. Isto tako, zabilježena je statistički značajna pozitivna povezanost između psihičke otpornosti i optimizma, što znači da su otpornija djeca ujedno i više optimistična. Budući da između ostalih varijabli ne postoji statistički značajna povezanost hipoteza je samo djelomično prihvaćena. Za buduća istraživanja preporuča se ispitati navedene psihološke karakteristike na uzorku koji će obuhvaćati i djecu koja su polazila vrtić i ona koja nisu, kao i djecu koja polaze ljetne kampove i onu koja ih ne polaze.

Na samom kraju analizirana je problematika predškolskih kampova. „Status“ predškolskih kampova je manje popularan jer je većina djece predškolske dobi nepripremljena za spavanje bez prisutnosti roditelja. Zbog toga postoje dnevni i obiteljski kampovi koji nude alternativu predškolskoj djeci. O bilo kojoj vrsti predškolskog kampa da se radi važno je da u programu dominiraju zabavne aktivnosti kroz koje djeca nemaju osjećaj učenja. Kako bi ovo bilo moguće ostvariti nužno je imati motivirane i profesionalne animatore koji će biti spremni nositi se s izazovima predškolskog kampa. Posljednju kariku ovog lanca čine i roditelji, bez čije suradnje rast i stvaranje vještina u ljetnom kampu ne bi bilo moguće.

Iz rezultata slijede preporuke za praksu, a to je da ruski kamp koji ima temperamentnije polaznike, što podrazumijeva veću razinu aktivnosti, emocionalnosti i socijabilnosti, treba strpljive i uviđajne animatore. Ljetni kampovi su pouzdana mjesta za izgradnju, poticanje i jačanje psihičke otpornosti djece i optimizma. Iako su polaznici ruskog ljetnog kampa zadovoljniji boravkom u kampu (smještajem, hranom, dnevnim rasporednom i odnosima s drugima u kampu) imaju još prostora za poboljšati higijenu prostora jer je to jedina dimenzija u kojoj hrvatski kamperi izražavaju veće zadovoljstvo. S druge strane, preporuča se da hrvatski kampovi slijede obrasce iskusnijih kampova, te prikupljaju povratne informacije svih dionika (polaznika, roditelja) i tako oblikuju buduće programe. Posljednja preporuka vezana za predškolske kampove jest povećati količinu dnevnih kampova, te se upustiti u stvaranje kulture obiteljskim kampova i u Rusiji i u Hrvatskoj, s obzirom da je ovaj fenomen zabilježen samo u Americi i pozitivno je evaluiran.

LITERATURA

1. *A summer of endless fun.* Pribavljeno 05.05.2017., sa <http://www.tatescamp.com/images/PDF/2017/2017CampBrochure.pdf>
2. *About.* Pribavljeno 31.01.2017., sa <http://www.acacamps.org/about>
3. Al-Mohtadi, R. M., ALdarb'h, I. T. i Gasaymeh, A. M. (2015). Effectiveness of Training Sessions on a Measure of Optimism and Pessimism Concepts among the Kindergarten Children in the District of Al-Shobak in Jordan. *World Journal of Education*, 5(4): 81-86.
4. American Camp Association (2005). *Directions: The youth development outcomes of the camp experience.* Martinsville, Indiana: American Camp Association.
5. Anić, V. i Goldstein, I. (2009). *Rječnik stranih riječi.* Zagreb: Novi Liber.
6. Atkinson, R. L. i Hilgard, E. (2007). *Uvod u psihologiju.* Jastrebarsko: Naklada Slap.
7. Baughman, S. i Elmer, M. (2012). Family Camp impacts on family functioning. *Camping Magazine*: January/February.
8. Berk, L. E. (2015). *Dječja razvojna psihologija.* Jastrebarsko: Naklada Slap.
9. *Best summer ever – 2017 summer day camp.* Pribavljeno 05.05.2017., sa http://ymcachgo.3cdn.net/fea7b2fec9b7a360eb_y2m6bkixz.pdf
10. Bialeschki, M. D., Fine, S. M. i Bennett, T. (2016). The camp experience: learning through the outdoors. U: Humberstone, B, Prince, H. i Henderson, K. A. (ur.) *Routhledge International Handbook of Outdoor Studies*, 227-238.
11. Blair, C. (2002). School Readines – integrating cognition and emorion in a neurobiological conceptualization of children's functioning at school entry. *American Psychologist*, 57(2): 111-127.
12. Bohlen, C. (1992). Disco, not marching, at Russia summer camp. *New York Times*, 141(49009): A1.
13. Bohnert, A. M., Ward, A. K., Burdette, K. A., Silton, R. L. i Dugas, L. R. (2014). Active summers matter: Evaluation of a community-based summertime program targeting obesogenic behaviors of low-income, ethnic minority girls. *New Directions for Youth Development*, 143: 133-150.

14. Bromwich, C. i Shearlaw, M. (2016). *Children's summer camps are still popular in Russia as they were in Soviet times*. Pribavljeno 25.04.2017., sa <http://russia-insider.com/en/politics/my-summer-soviet-pioneer-camp/ri15929>
15. Brown Kirschman, K., Roberts, M. C., Shadlow, J. O. i Pelley, T. J. (2010). An evaluation of hope following a summer camp for inner-city youth. *Child Youth Care Forum*, 39: 385-396.
16. Brydon, L., Walker, C., Wawrzyniak, A. J., Chart, H. i Steptoe, A. (2009). Dispositional optimism and stress-induced changes in immunity and negative mood. *Brain, Behavior, and Immunity*, 23: 810-816.
17. Buss, A. H. i Plomin, R. (1975). *A temperament theory of personality development*. New York: Wiley.
18. Buss, A. H. i Plomin, R. (1984). *Temperament: Early developing personality traits*. Hillsdale, NJ: Erlbaum.
19. *Camp counselors Russia*. Pribavljeno 08.06.2017., sa <http://www.ccusa.com/Programs/CampCounselorsRussia.aspx>
20. Cohen, L., Manion, L. i Morrison, K. (2007). *Metode istraživanja u obrazovanju*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
21. Cornin, G. (2016). Counselor success kit. *Camping Magazine*, May/June.
22. Costello, C. (2017). *Summer camps for families*. Pribavljeno 15.05.2017., sa <http://www.familyvacationcritic.com/summer-camps-for-families/art/>
23. *CYRM: Research tool*. Pribavljeno 17.12.2016., sa <http://cym.resilienceresearch.org/about/>
24. Damon, W., Lerner, R. M. i Eisenberg, N. (2006). *Handbook of child psychology, social, emotional, and personality development*. Hoboken, New Jersey: John Wiley & Sons.
25. *Day camp*. Pribavljeno 05.05.2017., sa <http://www.thefreedictionary.com/day+camp>
26. Defined Term (2014). *Residential Camp*. Pribavljeno 05.05.2017., sa https://definedterm.com/residential_camp
27. *Definition of resilience in English*. Pribavljeno 05.05.2017., sa <https://en.oxforddictionaries.com/definition/resilience>

28. Ditter, B. (2012). Building character: A central organizing theme for camps. *Camping Magazine*, January/February.
29. Duncan, J., Bowden, C. i Smith, A. B. (ur.) (2005). *Early childhood centres and family resilience*. Pribavljeno 07.06.2017., sa <https://www.msd.govt.nz/documents/about-msd-and-our-work/publications-resources/evaluation/early-childhood-centres/early-childhood-centres-and-family-resilience-report.pdf>
30. Duran, M. (2011). *Dijete i igra*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
31. Eklata (2017). *Ljetni kamp*. Pribavljeno 08.06.2017., sa <http://www.eklata.com/ljetni-kamp-o-kampu/camp-eklata-2012>
32. English Outdoor Council (ur.) (2013). *High quality outdoor education*. Pribavljeno 20.04.2017., sa <http://www.englishoutdoorcouncil.org/HQOE.pdf>
33. Eryigit-Madzwamuse, S. i Barnes, J. (2014). Patterns of childcare arrangements and cognitive development. *Journal of Child and Adolescent Behavior*, 2(5): 1000165.
34. Eurydice (2017). *Stages of the Educational System – Croatia*. Pribavljeno 05.03.2017., sa <https://webgate.ec.europa.eu/fpfis/mwikis/eurydice/index.php/Croatia:Overview>
35. Fine, S. M. i Bennett, T. (2014). *Resilience at summer camp – a pilot study using the child and youth resilience measure*. Turkey: 10th International Camping Congress International Research Forum, 13-18.
36. Fine, S. M., Bialeschki, M. D. i Bennett, T. (2014). *Summer camp and the advancement of global citizenship: An international study*. Turkey: 10th International Camping Congress International Research Forum, 8-13.
37. Fletcher, D. i Sarkar, M. (2013). *Psychological resilience: A review and critique of definitions, concepts, and theory*. *European Psychologist*, 18(1): 12-23.
38. Fuchs, R., Vican, D. i Milanovil Litre, I. (ur.) (2011). *Nacionalni okvirni kurikulum za predškolski odgoj i obrazovanje te opće obvezno i srednjoškolsko obrazovanje*. Zagreb: Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa RH.
39. Furlan, I., Kljaić, S., Kolesarić, V., Krizmanić, M., Petz, B., Szabo, S. i Šverko, B. (2005). *Psihologijski rječnik – drugo izmijenjeno i dopunjeno izdanje*. Jastrebarsko: Naklada Slap.

40. Gartstein, M. A., Slobodskaya, H. i Kinsht, I. A. (2003). Cross-cultural differences in temperament in the first year of life: United States of America (US) and Russia. *International Journal of Behavioral Development*, 27(4): 316-328.
41. Gartstein, M. A., Slobodskaya, H. R., Zyliez, P. O., Gosztyla, D. i Nakagawa, A. (2010). A Cross-cultural Evaluation of Temperament: Japan, USA, Poland and Russia. *International Journal of Psychology and Psychological Therapy*, 10(1): 55-75.
42. Gilboa, D. (2015). Imagine respect, inspire resilience, impact responsibility. *Camping Magazine*, January/February.
43. Gillard, A. (2014). *Summer camp outcomes evaluation report 2014*. Pribavljeno 31.01.2017., sa <http://www.holeinthewallgang.org/Customer-Content/www/CMS/files/Program-Impact-Research/2014-Summer-Camp-Evaluation-Report-final.pdf>
44. Gillham, J. (2000). *The science of optimism and hope*. Philadelphia, PA: Templeton Foundation Press.
45. Gustems-Carnicer, J., Calderon, C. i Forn Santacana, M. (2017). Psychometric properties of the Life Orientation Test (LOT-R) and its relationship with psychological well-being and academic progres sin college students. *Revista Lationamericana de Psicologia*, 49: 19-27.
46. Haber, J. D. (2014). Eleven tips to build resilience with campers. *Camping Magazine*, 42-45.
47. Henderson, K. A., Scheuler Whitaker, L., Bialeschki, M. D., Scanlin, M. M. i Thurber, C. (2007). Summer camp experiences: Parental perceptions of youth development outcomes. *Journal of Family Issues*, 28(9): 987-1007.
48. Higy-Mandić, F. (1934). *Uzgojni domovi i nastava u prirodi*. Zagreb: Minerva.
49. Hill, E., Holt, J., Ramsing, R. i Goff, J. (2016). Evaluating day camps using the ACA youth outcomes battery- research update. *Parks & Recreation*, 14-17.
50. Kimmelman, A. (2011). Why day camp matters? *Camping Magazine*, 24-27.
51. Kudryavtsev, A., Krasny, M. E. i Stedman, R. C. (2012). The impact of environmental education on sense of place among urban youth. *Ecosphere*. 3(4): 1-15.

52. Liebenberg, L., Ungar, M. i LeBlanc, J. C. (2013). The CYRM-12: A brief measure of resilience. *Canadian Journal of Public Health*, 104(2): 131-135.
53. Liebenberg, L., Ungar, M. i Van de Vijver, F. (2012). Validation of the child and youth resilience measure-28 (CYRM-28) among Canadian youth. *Research on Social Work Practice*, 22(2): 219-226.
54. *Ljetovanje predškolaca u Nazorovim hostelima*. Pribavljeno 08.06.2017., sa <http://www.nazor.hr/default.aspx?id=349>
55. Marčinko, I. i Ajduković, D. (2014). Povezanost temperamenta, percepcije stresa i uspješne prilagode adolescenata. *Ljetopis socijalnog rada*, 20(3): 363-386.
56. Masten, A. (2014). Global perspectives on resilience in children and youth. *Child Development*, 85: 6-20.
57. Masten, A. i Obradović, J. (2006). Competence and resilience in development. *Annals New York Academy of Science*, 1094: 13-27.
58. Matijaš, T., Matijević Mikelić, V., Crnković, M., Trifunović Maček, Z. i Grazio, S. (2011). Impulzivnost i pozornost kod djece s blažim motoričkim teškoćama. *Paediatrica Croatica*, 55(3): 239-242.
59. Mayr, T. i Ulich, M. (2009). Social-emotional well-being and resilience of children in early childhood settings – PERIK: An empirically based observation scale for practitioners. *Early Years: An International Journal of Research and Development*, 29(1): 45-57.
60. McDowell, C. (2008). Parents' viewpoints concerning the value of preschool summer camps. *General Music Today*, 22(1): 19-23.
61. *Međunarodni kampovi u Hrvatskoj*. Pribavljeno 08.06.2017., sa <http://www.vcz.hr/medjunarodno-volontiranje/medjunarodni-kampovi-u-rh/>
62. Mejovšek, M. (2013). *Metode znanstvenog istraživanja u društvenim i humanističkim znanostima*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
63. Merryman, M. B. i Mezei, A. (2012). The effects of a summer camp experience on factors of resilience in at-risk youth. *The Open Journal of Occupational Therapy*, 1(1): Article 3.
64. Mervielde, I., De Clercq, B., De Fruyt, F. i Van Leeuwen K. (2005). Temperament, personality, and developmental psychopathology as childhood antecedents of personality disorders. *Journal of Personality Disorders*, 19(2): 171-201.

65. Ministry of Education and Science of the Russian Federation (2013). *Overview of the educational system*. Pribavljeno 25.04.2017., sa <http://en.russia.edu.ru/edu/description/sysobr/902/>
66. Mischel, L. i Wallace, S. G. (2015). *A consequence of character: How summer camp promotes character, leadership, and entrepreneurship*. Pribavljeno 15.02.2017., sa <http://www.acacamps.org/resource-library/camping-magazine/consequence-character-how-summer-camp-promotes-character-leadership-entrepreneurship>
67. Mischel, L. Wallace, S. G. (2015). A consequence of character: How summer camp promotes character, leadership and entrepreneurship. *Camping Magazine*, January/February.
68. Monke, A. (2015). The impact of camp experiences on social skills and happiness. *Camping Magazine*, 46-51.
69. Muchnick, B. S. i Bryan, P. S. (2010). Positive learning. *Camping Magazine*, May/June.
70. Mužić, V. (2004). *Uvod u metodologiju istraživanja odgoja i obrazovanja*. Zagreb: Educa.
71. Neill, J. (2006). *Summer camp (residential camping) - philosophy, theory, research & evaluation*. Pribavljeno 24.04.2017., sa <http://www.wilderdom.com/camp.html#What>
72. Neill, J. T. i Dias, K. L. (2001). Adventure education and resilience: The double-edge sword. *Journal of Adventure Education and Outdoor Learning*, 1(2): 35-42.
73. *O nama*. Pribavljeno 10.12.2016., sa <http://www.nazor.hr/default.aspx?id=7>
74. O'Dougherty Wright, M., Masten, A. S. i Narayan, A. J. (2013). Resilience processes in development: Four waves of research on positive adaptation in the context of adversity. U: Goldestein, S. i Brooks, R. B. (ur.), *Handbook of Resilience in Children*, 15-37.
75. *Our School*. Pribavljeno 10.12.2016., sa <http://en.language-school.ru/o-shkole/>
76. Parry, J. (2015). Now and then summer and school camp. *Camping Magazine*, 46-53.
77. Potkonjak, N. i Šimleša, P. (ur.) (1989). *Pedagoška enciklopedija*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.

78. *Povijest CCUSA*. Pribavljeno 08.06.2017., sa <http://www.ccusa.hr/VI%C5%A0E-INFORMACIJA/Povijest>
79. *Pregled studijskih programa*. Pribavljeno 06.03.2017., sa <http://mozvag.srce.hr/preglednik/pregled/hr/vrsta/odabir.html>
80. *Press: Benefits of Camp*. Pribavljeno 05.06.2017., sa <https://www.acacamps.org/press-room/benefits-of-camp>
81. Resilience Research Centre (2016). *The Child and Youth Resilience Measure (CYRM) Child Version: user's manual*. Pribavljeno 20.01.2017., sa <http://www.resilienceresearch.org/files/CYRM/Child%20-%20CYRM%20Manual.pdf>
82. Rijavec, M. i Miljković, D. (2006). Pozitivna psihologija: psihologija čije je vrijeme (ponovno) došlo. *Društvena istraživanja: časopis za opća društvena pitanja*, 15(4-5): 621-641.
83. Rijavec, M., Miljković, D. i Brdar, I. (2008). *Pozitivna psihologija*. Zagreb: IEP – D2.
84. Rochman, B. (2012). *Summer camp: Great for kids, even better for parents*. Pribavljeno 07.05.2017., sa <http://healthland.time.com/2012/08/03/summer-camp-great-for-kids-maybe-even-better-for-parents/>
85. Rousseau, J. J. (2013). *Emile*. San Bernadrino: Topbooks.
86. Rowe, D. C. i Plomin, R. (1977). Temperament in early childhood. *Journal of Personality Assessment*, 41(2): 150-156.
87. Rutter M. (2006). Implication of resilience concepts for scientific understanding. *Annals New York Academy of Sciences*, 1-12.
88. Sabouripour, F. i Roslan, S. (2015). Resilience, optimism and social support among international students. *Asian Social Science*, 11(15): 159-170.
89. Scheier, M. F., Carver, C. S. i Bridges, M. W. (1994). Distinguishing optimism from neuroticism (and trait anxiety, self-mastery, and self-esteem): A re-evaluation of the Life Orientation Test. *Journal of Personality and Social Psychology*, 67(6): 1063-1078.
90. Schier, M. F. i Carver, C. S. (1985). Optimism, coping, and health: Assessment and implications of generalized outcome expectancies. *Health Psychology*, 4: 219-247.

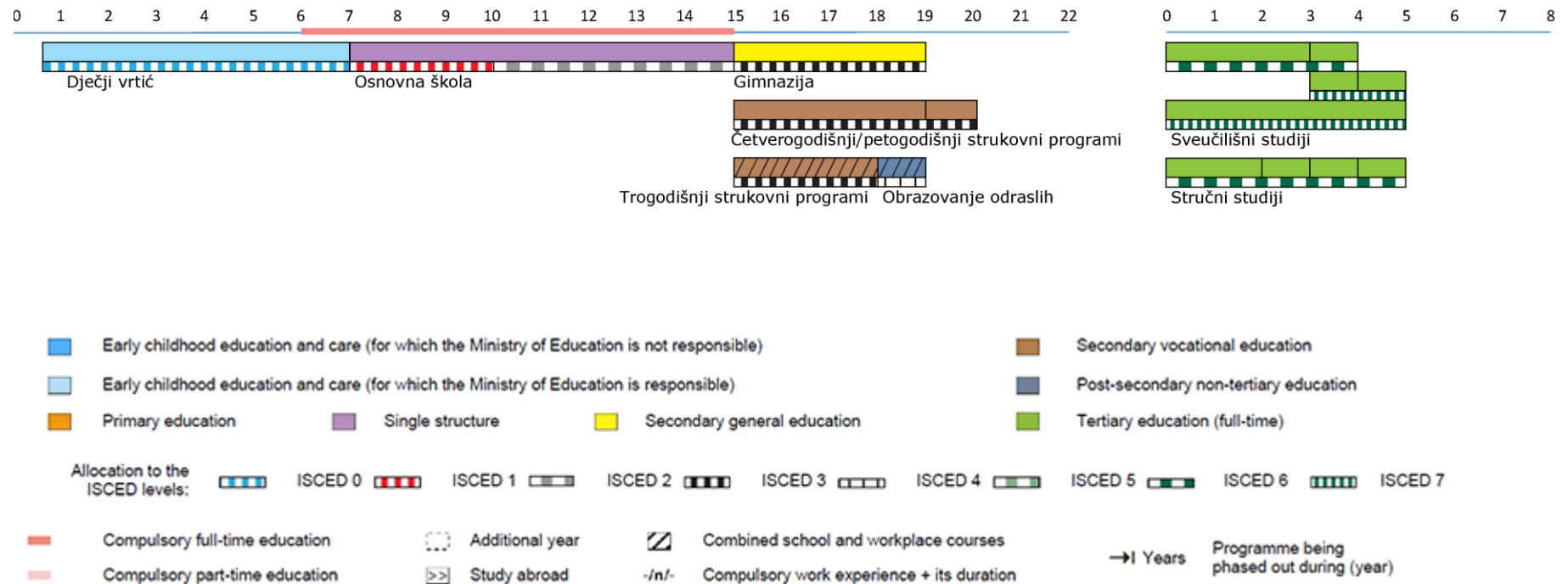
91. Schier, M. F. i Carver, C. S. (1992). Effects of optimism on psychological and physical well-being: Theoretical overview and empirical update. *Cognitive Therapy and Research*, 16: 201-228.
92. Seligman, M. E. P. (2005). *Optimistično dijete – provjereni program za prevenciju i trajnu zaštitu djece od depresije*. Zagreb: IEP.
93. Seligman, M. E. P. (2006). Naučeni optimizam. Zagreb: IEP – D2.
94. Seligman, M. E. P. i Csikszentmihalyi, M. (2000). Positive Psychology: An Introduction, *American Psychologist*, 55(1): 5-14.
95. Shleifer, A. i Treisman, D. (2005). A normal country: Russia after communism. *Journal of Economic Perspectives*, 19(1): 151-174.
96. Sinclair, H., Levasseur, A. i Sayer, S. (2013). *Introduction to residential camping*. Winnipeg MB: Girl Guides of Canada.
97. Sindik, J. i Basta-Frljić, R. (2008). Povezanost karakteristika temperamenta i spremnosti djece za školu. *Magistra Iadertina*, 3(3): 147-169.
98. Slunjski, E., Vujičić, L., Burić, H., Jaman-Čuvaljak, K., Pavlic, K., Franko, A., Plaza Leutar, M., Guštin, D. i Drviš, D. (2014). *Nacionalni kurikulum za rani i predškolski odgoj i obrazovanje*. Zagreb: Ministarstvo znanosti, obrazovanja i sporta.
99. Spence, R., Owens, M. i Goodyer, I. (2013). The longitudinal psychometric properties of the EAS temperament survey in adolescence. *Journal of Personality Assessment*, 95(6): 633-639.
100. Srivastava, K. (2011). Positive mental health and its relationship with resilience. *Industrial Psychiatry Journal*, 20(2): 75-76.
101. Stasuik, P. (2016). *Early nature lessons in denmark's forest prechools*. Pribavljeno 20.04.2017., sa <http://denmark.dk/en/meet-the-danes/forest-preschools>
102. *Summer fun in the sun*. Pribavljeno 15.05.2017., sa <http://sweethavenchristian.org/files/2017%20summer%20camp%20flyer%20edited%201-2-17.pdf>
103. Tai, K., Kumagai, K., Miyara, T., Kim, S., Motoshima, N., Yagi, T. i Mizuno, T. (2014). *Effects of outdoor programs on mental fitness of college students*.

- Turkey: 10th International Camping Congress International Research Forum, 35-37.
104. Tatalović Vorkapić, S. i Jelić Puhalo, J. (2016). Povezanost osobina ličnosti, nade, optimizma i zadovoljstva životom odgojitelja predškolske djece. *Napredak*, 157(1-2): 205-220.
  105. Tatalović Vorkapić, S. i Lončarić, D. (2014). Validacija Hrvatske verzije ljestvice socio-emocionalne dobrobiti i otpornosti predškolske djece. *Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja*, 50(2): 102-117.
  106. Tatalović Vorkapić, S. i Lončarić, D. (2015). Measuring preschool children temperament: Implications for preschool care and education practice. *International Journal of Educational Psychology*, 4(3): 280-304.
  107. Thomas, A. i Chess, S. (1989). Temperament and personality. U: Kohnstamm, G. A., Bates, J. E., Rothbart, M. K. (ur.) *Temperament in childhood*, 249-261. Oxford, Engleska: John Wiley & Sons.
  108. Thorne, R. S. (2015). *Exploring resilience and individual differences*. Pribavljeno 09.06.2017., sa http://etd.fcla.edu/CF/CFH0004838/Thorne_Robin_S_1505_BS.pdf
  109. Thurber, C. (2003). Roots and wings: How attachment and temperament shape development. *Camping Magazine*, March/April.
  110. UNESCO (2011). *World dana on education – VII ed. 2010/11*. Pribavljeno 23.04.2017., sa http://www.ibe.unesco.org/fileadmin/user_upload/Publications/WDE/2010/pdf-versions/Russian_Federation.pdf
  111. Ungar, M., (2011). The Social Ecology of Resilience: Addressing Contextual and Cultural Ambiguity of a Nascent Construct. *American Journal of Orthopsychiatry*, 81(1):1-17.
  112. Ungar, M., (2012). Camps Help Make Children Resilient. *Camping Magazine*, 85(5): 24-27.
  113. Vasta, R., Haith, M. M. i Miller, S. A. (2005). *Dječja psihologija: moderna znanost*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
  114. Volpitta, D. i Haber, J. (2012). *The resilience formula: A guide to proactive, not reactive parenting*. New York, NY: Widener Publishers.

115. Wallace, S. G. (2007). Under the influence: respect, responsibility, and the conduct of camp counselors. *Camping Magazine*, May/June.
116. Wallace, S. G. (2016). Changing places, changing paces: recharging, reconnecting and reflecting at summer camp. *Camping Magazine*, 32-35.
117. Watson, D. (2002). Positive Affectivity: The disposition to experience pleasurable emotional states. U: Snyder, C. R. i Lopez, S. J. (ur.), *Handbook of positive psychology*, 106-119.
118. Weise, E. (2013). *Don't send your kids to camp; go with them*. Pribavljeno 15.05.2017., sa <https://www.usatoday.com/story/travel/destinations/2013/07/11/family-camp-parents-kids-camp-mather/2511029/>
119. Werner, E. E. i Smith, R. (2001). *Journeys from childhood to midlife: Risk, resilience and recovery*. Ithaca, NY: Cornell University Press.
120. *What is Sodrujestvo?* Pribavljeno 10.12.2016., sa <http://sodvo.ru/about/>
121. Wilson, C. (ur.) (2016). A Snapshot of Camper Enrollment in 2015. *Camping Magazine*, 48-50.

PRILOZI

Prilog 1 – Obrazovni sustav Republike Hrvatske (Eurydice, 2017).

Prilog 2 – Obrazovni sustav Rusije (Ministry of Education and Science of the Russian Federation, 2013).

